

การใช้ภาษาไทยในการบันทึกตำนาน: บทพินิจจากการศึกษาตำนานในเชิง โครงสร้างนิยม และจากการวิจัยภาคสนาม¹

The Use of the Thai Language in Documenting
'Tamnan': an Analysis of the Study of Tamnan
in Structuralism and from Field Research

ปรมินทร์ จารูวรร | Poramin Jaruworn

บทคัดย่อ

คำว่า “ตำนาน” มีการนำมาใช้ในหลายลักษณะ การบันทึกตำนานในสังคมไทยมีหลายรูปแบบ บทความนี้มีวัตถุประสงค์หลัก 2 ประการ ประการแรก เป็นการนำตำนานประเภทตำนานปรัมปราในสังคมวัฒนธรรมไทยที่บันทึกไว้ในเอกสารต่างๆ ด้วยภาษาที่เป็นสัญลักษณ์มาวิเคราะห์โดยใช้วิธีการศึกษาแบบโครงสร้างนิยมของโคลด เลวี สเตราส์ พบว่าสาระสำคัญที่บรรพชนไทยส่งผ่านตำนานปรัมปราเป็นเรื่องปมความขัดแย้งในการเลือกรับนับถือศาสนา ระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับพุทธศาสนาประการหนึ่ง และเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างชนกลุ่มต่างๆ อีกประการหนึ่ง ประการหลัง เป็นการวิเคราะห์การใช้คำว่า “ตำนาน” ในลักษณะต่างๆ ที่บ้านหนองขาว จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่มีการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ผลการศึกษาทำให้เห็นว่า เรื่องราวจากทั้งประวัติศาสตร์ วรรณคดี ประวัติชีวิตบุคคล พุทธประวัติ สามารถรับรู้ในฐานะตำนานได้ และยังก่อให้เกิดตำนานและความเชื่ออื่นๆ ต่อไปได้อีก ทั้งยังสามารถสร้างตำนานขึ้นใหม่แล้วบันทึกและถ่ายทอดในรูปแบบของการแสดงได้อีกด้วย

คำสำคัญ: ตำนาน การใช้ภาษา โครงสร้างนิยม การวิจัยภาคสนาม

¹ ผู้เขียนได้นำเสนอประเด็นนี้ในการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง นานาทัศนะปัญหาภาษาไทย ซึ่งคณะกรรมการสาขาปรัชญาและสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติจัดขึ้นในวันที่ 2-3 สิงหาคม 2556 ณ โรงแรมมิราเคิล แกรนด์ คอนเวนชั่น กรุงเทพฯ โดยนำเสนอในกลุ่ม ความภูมิใจในการใช้ภาษาไทย หัวข้ออภิปรายเรื่อง “การใช้ภาษาไทยในการบันทึก: ตำนานและความรู้”

Abstract

The word “Tamnan” is used in manifold contexts. There are numerous forms of documenting tamnan in Thai society. This article contains two major objectives. First, it aims to analyze myths as a kind of tamnans in Thai culture as recorded in symbolic language in various documents, using Claude Lvi-Strauss’ Structuralism. The findings show that the vital messages handed down by the Thai forefathers concern the conflict between indigenous beliefs and faith in Buddhism, and the relationship among different group of peoples. The latter objective is to analyze the use of the word “Tamnan” in different contexts in Ban Nong Khao, where cultural tourism has been promoted, in Kanchanaburi Province. The results of the study illustrate that historical accounts, literature, biographies, the life of Buddha can be acknowledged not only as tamnans but also as resources to generate other beliefs and new tamnans. Also, these tamnans can be recorded and passed on by performance.

Keyword: Tamnan, The Use of Language, Structuralism, Fieldwork Research

บทนำ

“ตำนาน” เป็นคำที่มักใช้ในความหมายกว้างๆ เรียกเรื่องราวทำนองที่เป็นเรื่องเล่าเก่าแก่ที่สืบทอดต่อกันมา พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (2546: 462) ให้ความหมายว่า ตำนาน หมายถึง “น. เรื่องแสดงกิจการอันมีมาแล้วแต่ปางหลัง, เรื่องราว นมนานที่เล่าสืบๆ กันมา, เช่น ตำนานพุทธเจดีย์สยาม; เรียกพระปริตรบทหนึ่งๆ ว่า ตำนาน ในคำว่า เจ็ดตำนาน สิบสองตำนาน”

อุตม รุ่งเรืองศรี กล่าวว่า คำว่า “ตำนาน” นี้อาจมาจากภาษาบาลีว่า “ตมฺบาล” ที่แปลว่า ท่อน หรือ ตอน หรือน่าจะมาจากภาษาขอมว่า “ภูมฺบาล-ตมฺบาล” ซึ่งแปลว่าเรื่องราว

ในอดีต ศัพท์ล้านนาหรือภาษาไทยเก่าใช้คำว่า “พื้น” (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ, 2542: 2412) ปรีชา พิณทอง อธิบายว่า คำว่า “พื้น” ใช้ในความหมายกว้าง คือหมายรวมถึงประวัติ ตำนาน นิทาน หรือ background, history, legend (ปรีชา พิณทอง, 2532: 570) บางครั้งพบว่า เรียกรวมกันเป็น “ตำนานพื้น” เช่น ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ นอกจากนี้ยังมีการใช้คำว่า “ปฐม” เรียกตำนานกำเนิดโลกกำเนิดมนุษย์อีกด้วย เช่น ปฐมมูลมูลี ปฐมกัป ในไทเขินมีตำนานเรื่องปฐมพื้นโลก ทางอีสานมีเรื่อง มูลปฐมปันนา เป็นต้น

ตำนานมีทั้งที่บันทึกตามคำบอกเล่าของบรรพชน และที่ค้นร่วมสมัยรับรู้แล้วนำตำนานเหล่านั้นมาสืบทอดต่ออาจจะโดยการเล่าหรือการเขียน ในการบันทึกมีทั้งที่บันทึกตามคำบอกเล่าทุกถ้อยคำซึ่งจะช่วยให้เห็นบริบท (Context) ของการถ่ายทอด และที่บันทึกโดยเรียบเรียงขึ้นใหม่ให้มีความสละสลวย อ่านง่าย หรือเป็นภาษาวิชาการมากยิ่งขึ้น บ้างก็เป็นการปริวรรตหรือถอดความ ผู้บันทึกตำนานต่างๆ มีทั้งผู้รู้ในท้องถิ่นซึ่งส่วนใหญ่เป็นพระสงฆ์หรือผู้ที่ได้รับการบวชเรียน และนักวิชาการ การบันทึกตำนานประเภทนี้ ผู้บันทึกต้องการบันทึกตำนานต่างๆ ไว้โดยตรงเพื่อมุ่งให้มีการเผยแพร่ สืบทอด หรือใช้ในการศึกษาค้นคว้าและเป็นประโยชน์ในด้านอื่นๆ ต่อไป มีการบันทึกทั้งในใบลาน สมุดไทย และสิ่งพิมพ์ต่างๆ ในรูปหนังสือ สารานุกรม ตลอดจนผลงานทางวิชาการหลากหลายประเภท ทั้งบทความ วิทยานิพนธ์ รายงานการวิจัย ตำรา ภาษาที่ใช้จึงมีทั้งที่เป็นภาษาของถิ่นต่างๆ และที่เป็นภาษาวิชาการ

ตำนานยังมีการถ่ายทอดไว้ในรูปแบบอื่นๆ อีกด้วย เช่น มีการนำตำนานต่างๆ มานำเสนอในรูปวรรณคดี วรรณกรรมท้องถิ่น นวนิยาย กวีนิพนธ์ หนังสืออ่านเล่น บทเพลง ภาพยนตร์ ละคร ภาษาที่ใช้ในการบันทึกจึงแตกต่างกันหลากหลายไปตามรูปแบบและจุดประสงค์ของงานแต่ละประเภท แม้ผลงานเหล่านี้จะมีการสร้างสรรค์และดัดแปลง หรือนำตำนานต่างๆ มาใช้ประโยชน์ตามจุดประสงค์ของผู้บันทึกและถ่ายทอด แต่ก็นับว่ามีบทบาทในการบันทึกตำนานไว้ให้สืบทอดและเผยแพร่อยู่ในสังคมวัฒนธรรมไทยของเราด้วยเช่นกัน

บทความนี้ ผู้เขียนจะกล่าวถึง “ตำนาน” ในเชิงคติชนวิทยา คำว่า ตำนานเกี่ยวข้องกับเรื่องเล่าประเภทที่เรียกว่า Myth และ legend นักคติชนไทยเรียก Myth แตกต่างกันไปหลายคำ เช่น เทพนิยาย เทวปกรณัม ศาสนนิทาน ตำนานปรัมปรา นิทาน

ปรัมปรา นิยายปรัมปรา เรื่องทวยเทพ ปุราณะ ความเชื่อปรัมปรา ตำนาน ความเชื่อ เทพปกรณัม เทพปกรณัม ปรัมปราคติ ปรัมปรานิยาย วรรณกรรมปรัมปรา ส่วน Legend ก็เรียกต่างกัน บ้างเรียกนิยายประจำถิ่น นิทานประจำถิ่น บ้างก็เรียกตำนานประจำถิ่น (Mythical Legend) Myth และ Legend นั้นนอกจากจะสัมพันธ์กันแล้ว myth ยังอาจสัมพันธ์กับนิทานรูปแบบอื่นๆ อีกด้วย เช่น นิทานอธิบายเหตุ นิทานวีรบุรุษ เทพนิยาย นิทานคติ เป็นต้น

การศึกษาทางคติชนวิทยามีทั้งการนำตัวบทต่างๆ มาศึกษาในเชิงทฤษฎีและการศึกษา วิจัยภาคสนาม บทความนี้ ผู้เขียนประสงค์จะแสดงให้เห็นถึงความหลากหลายของการบันทึก ตำนานในสังคมไทย จึงจะกล่าวถึงการใช้ภาษาในการบันทึกตำนานใน 2 ประเด็นใหญ่ๆ คือ ประเด็นแรก เป็นการนำตัวบทของตำนานปรัมปราที่มีการบันทึกไว้มาศึกษาวิเคราะห์ “ภาษา ของตำนาน” ในเชิงโครงสร้างนิยม และประเด็นที่สอง เป็นการนำเสนอการใช้คำว่า “ตำนาน” ในลักษณะต่างๆ จากภาคสนามที่พบว่ามีกรนำเรื่องเล่า (Narrative) ต่างๆ มาประกอบเป็น ตำนานของชุมชนที่มีการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

1. การใช้ภาษาในการบันทึก “สารสำคัญ” ในตำนานปรัมปราไทย: พินิจในเชิง โครงสร้างนิยม

ตำนานปรัมปราเป็นเรื่องเล่าที่ถ่ายทอดความคิดความเชื่อของคนในสังคมผ่านการ ใช้สัญลักษณ์ เรื่องราวในตำนานปรัมปราต่างๆ จึงมีรหัส (Code) ที่ต้องมีการถอดรหัส (Decode) เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจ “สารสำคัญ” (Message) ที่บรรพชนได้ถ่ายทอดมา ให้ การเล่าและการบันทึกตำนานปรัมปราจึงเป็นความพยายามที่จะส่ง “สาร” ที่มีความลึกซึ้ง ซับซ้อนทางความคิดความเชื่อผ่านระบบสัญลักษณ์ การถอดรหัสหรือการตีความเพื่อค้นหา สารสำคัญที่ซ่อนเร้นอยู่ในตำนานปรัมปราของสังคมวัฒนธรรมต่างๆ จึงเป็นประเด็นศึกษาที่ น่าสนใจ

โคลด เลวี-สเตราส์ (Claude Lévi-Strauss (1908-2009)) ผู้นำของการศึกษาเชิง โครงสร้างนิยมในประเทศฝรั่งเศสได้นำแนวคิดเรื่องโครงสร้างมาศึกษาสารสำคัญที่แฝงอยู่ใน ตำนานปรัมปราของชนบางกลุ่ม เขาพบว่าบรรพชนในแต่ละสังคมวัฒนธรรมจะถ่ายทอดสาร

การใช้ภาษาไทยในการบันทึกตำนาน:
บทพินิจจากการศึกษาด้านานในเชิงโครงสร้างนิยม และจากการวิจัยภาคสนาม

สำคัญซึ่งเป็นปมปัญหาขัดแย้งที่อยู่ในใจของตมมาให้คนรุ่นหลังได้ทราบผ่านตำนานปรัมปรา เขาพบว่าคู่ตรงข้าม (Binary Opposition) ที่ถ่ายทอดผ่านตำนานปรัมปราของชนกลุ่มอเมริกันอินเดียในอเมริกาใต้เป็นคู่ตรงข้ามระหว่างธรรมชาติ (Nature) กับวัฒนธรรม (Culture) ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าบรรพชนอเมริกันอินเดียเกิดความขัดแย้งในใจเมื่อได้ติดต่อกับคนผิวขาวมากยิ่งขึ้นว่าตนควรจะใช้ชีวิตแบบเดิมคืออยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ หรือควรจะปรับเปลี่ยนการดำเนินชีวิตของตนให้เป็นอย่างที่คนผิวขาวเรียกว่ามีวัฒนธรรม² หรือในตำนานกรีก เลวี-สเตราส์ก็พบว่าบรรพชนกรีกเกิดความขัดแย้งในใจในเรื่องกำเนิดของมนุษย์ ดังที่เขาได้นำตำนานเรื่องอีดิพสุมาสาธาธิการวิเคราะห้เนื้อหาโดยแยกออกเป็นหน่วยย่อยในตำนานปรัมปรา (Mytheme) แล้ววิเคราะห์ความคิดของบรรพชนกรีกผ่านการใช้ภาษาในตำนานปรัมปรา ดังตารางต่อไปนี้

I	II	III	IV
แควตมอสตามหาน้องสาว ชื่อยุโรปซึ่งถูกซีอูล ลักพาไป	พวกสปาร์ทอยฆ่า กันเอง อีดิพฆ่าพ่อของตัวเอง (เลออส)	แควตมอสฆ่ามังกร อีดิพฆ่าสฟิงซ์	แลบดาคอส (พ่อของเลออส) = ชาพิการ (?) เลออส (พ่อของอีดิพ) = ถนัดซ้าย (?)

² ดูเพิ่มเติม Lévi Strauss, Claude. The Raw and the Cooked: Introduction to a Science of Mythology: I. London: Jonathan Cape, 1969.

I	II	III	IV
<p>อีดิฟุสแต่งงานกับโจคาสตา แม่ของตัวเอง</p> <p>แอนทีโกนีฝังศพพี่ชาย โพลินิซีส ทั้งๆ ที่ถูกห้าม</p>	<p>อีทีโอคลิสฆ่าน้องชาย</p>		<p>อีดิฟุส = เท้าบวม (?)</p>

ที่มา: Lévi-Strauss (1963: 214)

หากพิจารณาเนื้อหาในแต่ละแถวหรือแต่ละกระบวนทัศน์ (Paradigm) เลวี-สเตราส์
เห็นว่า

แถวที่ 1 การที่ “*แคดมอสตามหาน้องสาวซึ่งถูกขี้อุสลักพาไป/อีดิฟุส
แต่งงานกับโจคาสตาแม่ของตัวเอง/แอนทีโกนีฝังศพพี่ชายโพลินิซีส ทั้งๆ ที่ถูกห้าม*” เป็นการ
แสดงความสัมพันธ์เชิงบวก (+) ของคนที่มีสายเลือดเดียวกัน ดังนั้นการที่พี่ชายตามหาน้องสาว
ลูกชายแต่งงานกับแม่ และน้องสาวฝังศพพี่ชาย จึงเป็นภาษาของตำนานที่แสดงถึงการ
ยอมรับความสัมพันธ์ทางสายเลือดนั่นเอง

แถวที่ 2 การที่ “*พวกสปาร์ตอยฆ่ากันเอง/อีดิฟุสฆ่าพ่อของตัวเอง (เลออส)/อีที
โอคลิสฆ่าน้องชาย*” เป็นการแสดงความสัมพันธ์เชิงลบ (-) ของคนที่มีสายเลือดเดียวกัน
ดังนั้นการที่คนกลุ่มเดียวกันฆ่ากัน ลูกชายฆ่าพ่อ และพี่ชายฆ่าน้องชาย จึงเป็นภาษาของ
ตำนานที่แสดงถึงการปฏิเสธความสัมพันธ์ทางสายเลือด

แถวที่ 3 การที่ “*แคดมอสฆ่ามังกร/อีดิฟุสฆ่าสฟิงซ์*” เป็นการแสดงความสัมพันธ์
เชิงลบ (-) ระหว่างมนุษย์ คือ แคดมอสและอีดิฟุส กับสัตว์ที่มีกำเนิดจากพื้นดิน คือ มังกร
และสฟิงซ์ การที่มนุษย์ฆ่าสัตว์ทั้งสองนี้จึงเป็นภาษาของตำนานที่แสดงการปฏิเสธสิ่งที่มี
กำเนิดจากพื้นดิน

แถวที่ 4 ชื่อของตัวละคร คือ “แลบตาคอส (พ่อของเลออส) = ชาพิการ (?)/เลออส (พ่อของอีดิพัส) = ถนัดซ้าย (?)/อีดิพัส = เท้าบวม (?)” เป็นการแสดงความสัมพันธ์เชิงบวก (+) ระหว่างมนุษย์กับพื้นดิน เพราะชื่อของตัวละครแสดงให้เห็นถึงความยากลำบากในการยืนเหมือนเด็กแรกเกิดที่ยังไม่แข็งแรงพอที่จะเดินหรือยืนได้อย่างมั่นคง เลวี-สเตราส์เห็นว่าภาษาของตำนานเช่นนี้แสดงถึงร่องรอยความคิดที่ยอมรับว่ามนุษย์เกิดจากพื้นดิน

จากเนื้อหาในตารางซึ่งจำแนกออกได้เป็น 4 แถวข้างต้นนี้ เลวี-สเตราส์เห็นว่า เป็นการแสดงให้เห็นถึงปมขัดแย้งในใจของบรรพชนกรีกที่เกิดคำถามกลางเคลงใจว่า *มนุษย์เกิดมาจากไหน เกิดจากพ่อแม่ซึ่งเห็นได้จากความเป็นจริงหรือเกิดจากพื้นดินตามที่รับรู้มา* จากตำนานกำเนิดมนุษย์ที่มีอยู่มากในสังคมวัฒนธรรมของตน³ ด้วยปมขัดแย้งดังกล่าวนี้เองจึงสะท้อนให้เห็นถึงความลึกลับใจผ่านเนื้อหาของตำนานปรัมปราซึ่งบางส่วนแสดงถึงการยอมรับความสัมพันธ์ทางสายเลือด แต่บางส่วนก็ปฏิเสธความสัมพันธ์ดังกล่าว บางส่วนปฏิเสธการเกิดจากพื้นดิน แต่ชื่อของตัวละครก็กลับแสดงถึงการยอมรับว่ามนุษย์มีกำเนิดจากพื้นดิน เหล่านี้จึงเป็นสัญลักษณ์หรือรหัสของตำนานปรัมปราที่ผู้ศึกษาเชิงโครงสร้างนิยม ต้องตีความหรือถอดรหัสออกมาให้เห็นถึงปมปัญหาขัดแย้งที่ซ่อนอยู่ภายใน

เลวี-สเตราส์เน้นว่าการศึกษาเพื่อให้เห็นสารสำคัญจะต้องวิเคราะห์จากตำนานปรัมปราจำนวนมากที่รวบรวมมาจากทั้งสังคมวัฒนธรรม จากการที่ผู้เขียนได้รวบรวมตำนานปรัมปราในสังคมวัฒนธรรมไทยที่บันทึกไว้ในเอกสารต่างๆ แล้วนำมาจัดประเภทและวิเคราะห์สารสำคัญไว้ในหนังสือ *ความขัดแย้งและการประนีประนอมในตำนานปรัมปราไทย* (2549)⁴

³ ดูเพิ่มเติม Lévi Strauss, Claude. *The Structural Study of Myth*. In *Structural Anthropology*. New York: Basic Books, 1963.

⁴ ดูเพิ่มเติม ประมินทร์ จารูร. *ความขัดแย้งและการประนีประนอมในตำนานปรัมปราไทย*. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549. หนังสือนี้ตีพิมพ์มาจากวิทยานิพนธ์ในชื่อเดียวกัน มีศาสตราจารย์ ดร.ศิวพร ณ ถลาง เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา ได้รับทุนอุดหนุนการศึกษาเพื่อเฉลิมฉลองในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเจริญพระชนมายุครบ 72 พรรษา จากบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา 2544-2545 และทุนปริญญาเอกกาญจนาภิเษก จากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ในปีการศึกษา 2545

พบว่า ตำนานปรัมปราไทยจำแนกออกได้เป็น 4 ประเภทใหญ่ๆ คือ 1) *ตำนานปรัมปราที่อธิบายธรรมชาติหรือปรากฏการณ์ธรรมชาติ* ประกอบด้วย ตำนานสร้างโลก ตำนานข้าว ตำนานสุริยคราสและจันทรคราส และตำนานฝน 2) *ตำนานปรัมปราที่อธิบายความเป็นมาของผู้นำทางวัฒนธรรมหรือเมืองโบราณ* ประกอบด้วย ตำนานวีรบุรุษ และตำนานเมือง 3) *ตำนานปรัมปราที่อธิบายการเผยแผ่พุทธศาสนาในดินแดนไทย-ไท* ประกอบด้วย ตำนานพระธาตุ ตำนานพระพุทธรูป และตำนานพระพุทธรูป และ 4) *ตำนานปรัมปราที่อธิบายประเพณีพิธีกรรม* ประกอบด้วยตำนานปรัมปราที่อธิบายประเพณีพิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์ และตำนานปรัมปราที่อธิบายประเพณีพิธีกรรมในเรื่องการทำบุญสร้างกุศลและการป้องกันหรือปัดเป่าสิ่งเลวร้ายต่างๆ ตำนานปรัมปราเหล่านี้ เมื่อนำมาศึกษาเชิงโครงสร้างนิยม พบว่า สารสำคัญที่สะท้อนผ่านตำนานปรัมปราไทยเป็นเรื่องของ *ปมปัญหาขัดแย้งเรื่อง การเลือกรับนับถือความเชื่อทางศาสนา* อันเนื่องมาจากการที่พุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้ามายังดินแดนไทย-ไท ประการหนึ่ง และ *ปมปัญหาเรื่องความสัมพันธ์ของชนกลุ่มต่างๆ* อันเนื่องมาจากการที่มีผู้คนหลากหลายชาติพันธุ์อาศัยอยู่ร่วมกันในดินแดนนี้ อีกประการหนึ่ง

ในการวิเคราะห์สารสำคัญดังกล่าว ผู้เขียนได้พินิจผ่านการใช้ภาษาสัญลักษณ์ในตำนานเรื่องต่างๆ แล้วนำเนื้อหาที่ปรากฏซ้ำๆ มาเชื่อมโยงให้เห็นความสัมพันธ์ที่มีต่อกัน เนื้อหาในตำนานปรัมปราเรื่องหนึ่งจึงอาจไปปรากฏอยู่ในตำนานปรัมปราเรื่องอื่นๆ ในประเภทเดียวกัน หรือต่างประเภทกัน ผู้เขียนขอเสนอผลการศึกษาโดยลำดับดังนี้

1.1 ภาษาของตำนานปรัมปราไทยในการบันทึกปมปัญหาเรื่องการเลือกรับนับถือศาสนา

ปมปัญหาเรื่อง *การเลือกรับนับถือศาสนา* สามารถวิเคราะห์จากภาษาในหน่วยย่อยของตำนานปรัมปราในแต่ละกระบวนการที่ค้นได้ดังตารางต่อไปนี้

การใช้ภาษาไทยในการบันทึกตำนาน:
บทพินิจจากการศึกษาด้านานในเชิงโครงสร้างนิยม และจากการวิภาษศาสตร์

การนับถือความเชื่อดั้งเดิม		การนับถือพุทธศาสนา	
แถวที่ 1	แถวที่ 2	แถวที่ 3	แถวที่ 4
การยอมรับ อำนาจเหนือ ธรรมชาติ (+)	การขัดแย้ง กับอำนาจเหนือ ธรรมชาติ (-)	ความเชื่อดั้งเดิม ขัดแย้งกับพุทธศาสนา (-)	ความเชื่อดั้งเดิมและ พุทธศาสนายอมรับและ ผสมผสานกัน (+)
<p>พระผู้เป็นเจ้า-เทพ แลงหลอน-จอมแถน ฟ้า-ปู่ย่า-แถน-ปู่เจ้า- ย่ามย่าบาย-ปู่โลโถ สร้างโลก มนุษย์ สัตว์ พืช ส่งผู้ปกครอง ลงมาปกครอง ให้หลัก ในการปกครอง และสอนให้คน ทำนา</p> <p>แม่โพสพอุทิศตน ลงมาเกิดเป็นข้าว - ข้าวเม็ดใหญ่ บินมาสู่เรือน คนเอง</p> <p>มนุษย์บูชาแม่โพสพ ผีนา และทำขวัญข้าว</p>	<p>มนุษย์ทำให้ปู่-ย่า -แถน-เทพแห่งฟ้า -เทพเจ้าแห่งฟ้าร้อง -ผีฟ้า ไม่พอใจอำนาจ เหนือธรรมชาติจึงลงโทษ โดยให้ฝนแล้งหรือ น้ำท่วมโลก</p> <p>มนุษย์เกียดคร้าน โลก และทำร้ายข้าว ขวัญข้าวจึงหนีไป ทำให้ผู้คนอดอยาก ส่วนเมล็ดข้าว มีเปลือกห่อหุ้ม ต้องสี ต้องตำ มนุษย์ต้อง เก็บเกี่ยวข้าวเอง</p>	<p>ย่าขวัญข้าว-ปู่ขวัญข้าว -แม่โพสพ แข่งบารมีกับ พระพุทธรเจ้า ไม่ไหว พระพุทธรองค์</p> <p>พระยาคันคากโพธิสัตว์ รบกับแถนเพื่อให้แถน ยอมให้ฝนตกลงมา ยังโลก</p> <p>พระพุทธรเจ้าเสด็จไป ปราบและสอนนาคน - ยักขให้หันมา เลื่อมใสพุทธศาสนา</p>	<p>เทวดา-พรหม -ปุตถังโคยยะ สังกะสา-อิตถิโคยยะ สังกะสีสร้างโลก</p> <p>พระพุทธรเจ้าปั้นปู่-ย่า ขึ้นจากเหงื่อโคลมสมน้ำ และดิน ปู่ย่าตรัสรู้เป็น พระพุทธรเจ้า</p> <p>เมล็ดข้าวมีขนาดเล็กกลง ตามยุคสมัยของพระ พุทธรเจ้า 5 พระองค์</p> <p>พระพุทธรเจ้าเห็น ความสำคัญของ ขวัญข้าว ให้คนบูชา ขวัญข้าว ขวัญข้าว ยอมไหว้พระพุทธรเจ้า</p>

การนับถือความเชื่อดั้งเดิม		การนับถือพุทธศาสนา	
แถวที่ 1	แถวที่ 2	แถวที่ 3	แถวที่ 4
กบขึ้นไปกินเดือน กินตะวันทำให้แสงสว่าง ลดลงและฝนตก แล้งด่อน - แถน - นาค - เทพแห่งฟ้า ทำให้ ฝนตก นาคสร้างเมือง สร้างแม่น้ำ	มนุษย์นำตะพานน้ำ เผือก - ปลาตะเพียนเผือก - เนื้อฟานเผือก - กระรอก ค้อน - ปลาหมอใหญ่ มาแบ่งกันกิน เมืองจึง ล่มลง คนที่กินต้องล้มตาย		ส่วนแม่โพสพสอนให้ มนุษย์รู้จักนับถือข้าว คู่เคียงกับศาสนา ชนพื้นเมืองกลุ่มต่างๆ และฤๅษี นาค ยักษ์ เทวดา เป็นพุทธศาสนิกชน และอารักษ์ที่ คอยอุปถัมภ์พระพุทธเจ้า และคอยเฝ้าดูแล พุทธสถาน

ที่มา: ประมินทร์ จารูวร (2549: 305, 360)

จากตารางข้างต้น หากพิจารณาภาษาที่ใช้ในหน่วยย่อยของตำนานปรัมปราแต่ละแถว หรือแต่ละกระบวนทัศน์ จะเห็นว่า

แถวที่ 1 การที่ “พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า-เทพแลงหลอน-จอมแถนฟ้า-ปู่ย่า-แถน-ปู่เจ้า-ย่า บมย่าบาย-ปู่โลโล สร้างโลก มนุษย์ สัตว์ พืช ส่งผู้ปกครองลงมาปกครอง ให้หลักในการ ปกครอง และสอนให้คนทำนา/แม่โพสพอุทิศตนลงมาเกิดเป็นข้าว-ข้าวเม็ดใหญ่บินมาสู่เรือน คนเอง/มนุษย์บูชาแม่โพสพ ผีนา และทำขวัญข้าว/กบขึ้นไปกินเดือนกินตะวันทำให้แสงสว่างลดลงและฝนตก/แล้งด่อน-แถน-นาค-เทพแห่งฟ้า ทำให้ฝนตก/นาคสร้างเมือง สร้างแม่น้ำ” เป็นการแสดงความสัมพันธ์เชิงบวก (+) ระหว่างอำนาจเหนือธรรมชาติกับมนุษย์ สัญลักษณ์ที่แทนอำนาจเหนือธรรมชาติคือตัวละครต่างๆ ได้แก่ พระผู้เป็นเจ้าของ เทพแลงหลอน จอมแถน ฟ้า ปู่ย่า แถน ปู่เจ้า ย่า บมย่าบาย ปู่โลโล แม่โพสพ ข้าวเม็ดใหญ่ ผีนา กบ แล้งด่อน เทพแห่งฟ้า นาค ได้แก่อีกุณมนุษย์ผ่านสัญลักษณ์ที่เป็นพฤติกรรมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการสร้างโลก

การใช้ภาษาไทยในการบันทึกตำนาน:
บทพินิจจากการศึกษาด้านานในเชิงโครงสร้างนิยม และจากการวิจยภาษศานม

สร้างมนุษย์และสรรพสิ่ง ส่งผู้ปกครองลงมาปกครอง ให้หลักในการปกครอง สอนให้คนทำนา ให้ข้าว แสงสว่าง ฝน รวมทั้งการสร้างเมืองสร้างแม่น้ำ กระทบที่ศึนี้จึงเป็นภาษาของตำนานที่แสดงให้เห็นถึงการที่มนุษย์ยอมรับอำนาจเหนือธรรมชาติ เมื่ออำนาจเหนือธรรมชาติ ก่อคุณมนุษย์ มนุษย์ก็ยอมรับอำนาจเหนือธรรมชาติ

แถวที่ 2 การที่ “มนุษย์ทำให้ปู่-ย่า-แณ-เทพแห่งฟ้า-เทพเจ้าแห่งฟ้าร้อง-ผีฟ้า ไม่พอใจ อำนาจเหนือธรรมชาติจึงลงโทษโดยให้ฝนแล้งหรือน้ำท่วมโลก/มนุษย์เกียจคร้าน โลก และทำร้ายข้าว ขวัญข้าวจึงหนีไป ทำให้ผู้คนอดอยาก ส่วนเมล็ดข้าวมีเปลือกห่อหุ้ม ต้องสี ต้องตำ มนุษย์ต้องเก็บเกี่ยวข้าวเอง/มนุษย์นำตะพานน้ำฝือก-ปลาตะเพียนฝือก-เนื้อฟานฝือก-กระรอกด่อน-ปลาหมอใหญ่ มาแบ่งกันกิน เมืองจึงล่มลง คนที่กินต้องล้มตาย” เป็นการแสดงความสัมพันธ์เชิงลบ (-) ระหว่างอำนาจเหนือธรรมชาติกับมนุษย์ สัญลักษณ์ที่แทนอำนาจเหนือธรรมชาติ ได้แก่ ปู่ ย่า แณ เทพแห่งฟ้า เทพเจ้าแห่งฟ้าร้อง ผีฟ้า ขวัญข้าว ตะพานน้ำฝือก ปลาตะเพียนฝือก เนื้อฟานฝือก กระรอกด่อน ปลาหมอใหญ่ ได้ลงโทษหรือทำให้เกิดผลร้ายต่อมนุษย์ผ่านสัญลักษณ์ที่เป็นพฤติกรรมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการลงโทษให้ฝนแล้ง น้ำท่วม อดอยาก ต้องทำนาเกี่ยวข้าวเอง หรือเกิดเหตุเมืองล่มจนผู้คนต้อง ล้มตาย กระทบที่ศึนี้จึงเป็นภาษาของตำนานที่แสดงให้เห็นถึงการที่มนุษย์ขัดแย้งกับอำนาจเหนือธรรมชาติ เมื่อมนุษย์ทำให้อำนาจเหนือธรรมชาติไม่พอใจ อำนาจเหนือธรรมชาติก็จะลงโทษมนุษย์

แถวที่ 3 การที่ “ย่าขวัญข้าว-ปู่ขวัญข้าว-แม่โพสพ แข่งบารมีกับพระพุทธเจ้า ไม่ไหว พระพุทธองค์/พระยาคันคากโพธิสัตว์รบกับแณเพื่อให้แณยอมให้ฝนตกลงมายังโลก/พระพุทธเจ้าเสด็จไปปราบและสอนนาค-ยักษ์ให้หันมาเลื่อมใสพุทธศาสนา” เป็นการแสดงความสัมพันธ์เชิงลบ (-) ระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับพุทธศาสนา สัญลักษณ์ที่แทนอำนาจเหนือธรรมชาติ ได้แก่ ย่าขวัญข้าว ปู่ขวัญข้าว แม่โพสพ แณ นาค ยักษ์ ได้แสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งกับสัญลักษณ์พุทธศาสนา ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระยาคันคากโพธิสัตว์ ผ่านพฤติกรรมสัญลักษณ์ไม่จะเป็นการที่อำนาจเหนือธรรมชาติแข่งบารมี ไม่ไหว หรือรบกับพระพุทธเจ้า หรือการที่พระพุทธเจ้าได้ปราบและสอนอำนาจเหนือธรรมชาติ กระทบที่ศึนี้จึงเป็นภาษาของตำนานที่แสดงให้เห็นถึงการที่ความเชื่อดั้งเดิมขัดแย้งกับพุทธศาสนา หรือการที่ศาสนาดั้งเดิม (ความเชื่อดั้งเดิม) กับศาสนาใหม่ (พุทธศาสนา) เป็นความเชื่อที่ขัดแย้งกัน

แถวที่ 4 การที่ “เทวดา-พรหม-ปุตถ์ถึงโคยยะสังกะสา-อิตถิโคยยะสังกะสีสร้างโลก/พระพุทธรเจ้าปั่นปุ๋ย่าขึ้นจากเหงื่อโคลผสมน้ำและดิน ปุ๋ย่าตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้า/เมล็ดข้าวมีขนาดเล็กลงตามยุคสมัยของพระพุทธรเจ้า 5 พระองค์/พระพุทธรเจ้าเห็นความสำคัญของขวัญข้าว ให้คนบูชาขวัญข้าว ขวัญข้าวยอมไหว้พระพุทธรเจ้า ส่วนแม่โพสพสอนให้มนุษย์รู้จักนับถือข้าวคู่เคียงกับศาสนา/ชนพื้นเมืองกลุ่มต่างๆ และฤๅษี นาค ยักษ์ เทวดา เป็นพุทธศาสนิกชนและอารักษ์ที่คอยอุปฐากพระพุทธรเจ้าและคอยเฝ้าดูแลพุทธสถาน” เป็นการแสดงความสัมพันธ์เชิงบวก (+) ระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับพุทธศาสนา สัญลักษณ์ที่แทนอำนาจเหนือธรรมชาติ ได้แก่ ปุ๋ย่า เมล็ดข้าว ขวัญข้าว แม่โพสพ ฤๅษี นาค ยักษ์ ได้แสดงการยอมรับและผสมผสานเข้ากันกับพุทธศาสนาผ่านสัญลักษณ์ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการปรับชื่อผู้สร้างโลกให้มีชื่อแบบพุทธเป็นเทวดา พรหม ปุตถ์ถึง โคยยะสังกะสา อิตถิโคยยะสังกะสี การปรับให้ปุ๋ย่าผู้สร้างโลกเกิดมาจากพระพุทธรเจ้า การเล่าประวัติของข้าวว่ามีความเป็นมาควบคู่กับประวัติของพระพุทธรเจ้า 5 พระองค์ การที่พระพุทธรเจ้าและแม่โพสพต่างนับถือซึ่งกันและกัน ตลอดจนชนพื้นเมืองและอำนาจเหนือธรรมชาติต่างๆ หันมายอมรับพุทธศาสนา กระบวนทัศน์นี้จึงเป็นภาษาของตำนานที่แสดงให้เห็นถึงการที่ความเชื่อดั้งเดิมและพุทธศาสนายอมรับและผสมผสานกัน หรือการที่ศาสนาดั้งเดิม (ความเชื่อดั้งเดิม) กับศาสนาใหม่ (พุทธศาสนา) สามารถดำรงอยู่คู่กัน

จากตารางทั้ง 4 แถวข้างต้นนี้ จึงแสดงให้เห็นถึงปมขัดแย้งในใจของบรรพชนไทยว่า “จะนับถือผีหรือความเชื่อดั้งเดิมต่อไปหรือจะหันมานับถือพุทธศาสนา” ด้วยปมขัดแย้งนี้ บรรพชนไทยจึงส่งสารที่สะท้อนความลังเลใจผ่านตำนานปรัมปราให้เห็นว่า แม้ตำนานปรัมปรากลุ่มหนึ่งจะแสดงถึงการที่มนุษย์ยอมรับอำนาจเหนือธรรมชาติ แต่ยังมีตำนานปรัมปราอีกกลุ่มหนึ่งแสดงให้เห็นถึงการที่มนุษย์ขัดแย้งกับอำนาจเหนือธรรมชาติ หรือแม้ตำนานปรัมปราอีกกลุ่มหนึ่งจะแสดงถึงการที่ความเชื่อดั้งเดิมขัดแย้งกับพุทธศาสนา แต่ก็มีตำนานปรัมปราอีกกลุ่มหนึ่งที่เล่าว่าความเชื่อดั้งเดิมและพุทธศาสนาสามารถผสมผสานกันได้⁵

⁵ ปมขัดแย้งในประเด็นนี้ ศิราพร ณ ถลาง ได้เคยนำเสนอเค้าโครงความคิดไว้แล้ว โปรดดูเพิ่มเติมในชนชาติไทในนิทาน (2545) และ ทฤษฎีคติชนวิทยา: วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน - นิทานพื้นบ้าน (2548).

การใช้ภาษาไทยในการบันทึกตำนาน:
บทพินิจจากการศึกษาด้านานในเชิงโครงสร้างนิยม และจากการวิจัยภาคสนาม

ตำนานปรัมปราเหล่านี้จึงสะท้อนให้ถึงความสับสนไม่แน่ใจของบรรพชนไทยว่าจะเลือกรับนับถือความเชื่อใดดีระหว่างความเชื่อดั้งเดิมซึ่งเป็นศาสนาเก่าที่ตนนับถือกับพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาใหม่ที่เผยแพร่เข้ามาในดินแดนแถบนี้

1.2 ภาษาของตำนานปรัมปราไทยในการบันทึกปัญหาเรื่องความสัมพันธ์ของชนกลุ่มต่างๆ

ปมปัญหาเรื่อง *ความสัมพันธ์ของชนกลุ่มต่างๆ* สามารถวิเคราะห์จากภาษาในหน่วยย่อยของตำนานปรัมปราในแต่ละกระบวนการที่ค้นได้ดังตารางต่อไปนี้

ความสัมพันธ์กับคนภายในกลุ่มชน		ความสัมพันธ์กับคนต่างกลุ่มชน	
แถวที่ 1	แถวที่ 2	แถวที่ 3	แถวที่ 4
การยอมรับกันภายในกลุ่มชน (+)	การขัดแย้งกันภายในกลุ่มชน (-)	การขัดแย้งกันระหว่างกลุ่มชน (-)	การยอมรับกันระหว่างกลุ่มชน (+)
มนุษย์ต่างมีกำเนิดเกี่ยวข้องกับฟ้า และแต่งงานกันเองภายในกลุ่ม	มนุษย์กอบโกยไม่แบ่งปันข้าวให้ผู้อื่น/สามี ภรรยา, พ่อ-แม่-ลูกขัดแย้งกันเรื่องข้าว	ชนกลุ่มต่างๆ รบกันเพื่อแย่งชิงดินแดน	กษัตริย์และพลเมืองของชาติพันธุ์ต่างๆ เป็นพี่น้องกัน
พี่น้องที่รักกันไปเยี่ยมเยียนกันจึงเกิดอุปราคา	พี่น้อง, นาย-คนใช้ (ข้าใช้) ทะเลาะกันจึงเกิดอุปราคา	ชนกลุ่มต่างๆ รบกันเพื่อแย่งชิงพระบรมธาตุหรือพระพุทธรูป	ผู้คนต่างนับถือพระญาธัมมิกราชาและขุนเจือง
	ลูกฆ่า/ ทำร้ายพ่อแม่ (เมืองล่ม)		กษัตริย์/ผู้ปกครองแต่งงานปะปนกับคนต่างชาติพันธุ์/ต่างกลุ่ม

การนับถือความเชื่อดั้งเดิม		การนับถือพุทธศาสนา	
แถวที่ 1	แถวที่ 2	แถวที่ 3	แถวที่ 4
ฤๅษีนำเมล็ดข้าวสาลี พันธุ์ข้าวมาให้มนุษย์	ผู้ปกครองตัดสินความ ไม่เป็นธรรมทำให้ เมืองล่ม	ชนกลุ่มต่างๆ ทำสร้างเจดีย์แข่งกัน	กษัตริย์ต่างเมือง ทำไมตรีกัน
ฤๅษีช่วยสร้างเมืองและ นำผู้คนอพยพหนี เมืองล่ม	นาคทะเลาะกันเรื่อง แบ่งปันอาหาร		ชนกลุ่มต่างๆ หันมา นับถือพุทธศาสนา ร่วมกัน ร่วมกันประดิษฐาน พระธาตุเจดีย์
	หญิงชายแข่งกันก่อ อุโมงค์ประดิษฐาน พระธาตุ ฝ่ายชายแพ้อูบายของ ฝ่ายหญิง		

ที่มา: ประมินทร์ จารุวรรณ (2549: 327, 364)

จากตารางข้างต้น หากพิจารณาภาษาที่ใช้ในหน่วยของของตำนานปรัมปรา
ในแต่ละแถวหรือกระบวนทัศน์ จะเห็นว่า

แถวที่ 1 การที่ “มนุษย์ต่างมีกำเนิดเกี่ยวข้องกับฟ้า และแต่งงานกันเองภายใน
กลุ่ม/พี่น้องที่รักกันไปเยี่ยมเยียนกันจึงเกิดอุปราคา/ฤๅษีนำเมล็ดข้าวสาลี พันธุ์ข้าวมาให้
มนุษย์/ฤๅษีช่วยสร้างเมืองและนำผู้คนอพยพหนีเมืองล่ม” เป็นการแสดงความสัมพันธ์เชิง
บวก (+) ระหว่างชนในกลุ่มเดียวกัน สัญลักษณ์ที่ใช้ว่า มนุษย์ พี่น้อง ฤๅษีซึ่งหมายถึงผู้นำของ
กลุ่มชน และผู้คน ซึ่งแทนความเป็นชนกลุ่มเดียวกัน มีพฤติกรรมร่วมกัน ได้แก่ การเกิดมา
จากฟ้าร่วมกัน การแต่งงานกันเองภายในกลุ่ม การรักและช่วยเหลือกันเรื่องข้าวและ
การสร้างเมือง เป็นภาษาของตำนานที่แสดงให้เห็นถึงการยอมรับกันภายในกลุ่มชน แสดง
ความคิดว่าผู้คนในดินแดนแถบนี้เป็นคนกลุ่มเดียวกัน รักกัน และช่วยเหลือกัน ดังมักปรากฏ
ในตำนานสร้างโลกสำนวนต่างๆ

การใช้ภาษาไทยในการบันทึกตำนาน:
บทพินิจจากการศึกษาด้านานในเชิงโครงสร้างนิยม และจากการวิจัยภาคสนาม

แถวที่ 2 การที่ “มนุษย์กอบโกย ไม่แบ่งปันข้าวให้ผู้อื่น/สามี ภรรยา, พ่อ-แม่-ลูกขัดแย้งกันเรื่องข้าว/พี่น้อง, นาย-คนใช้ (ข้าใช้) ทะเลาะกันจึงเกิดอุปราชา/ลูกฆ่า/ทำร้าย พ่อแม่ (เมืองล่ม)/ผู้ปกครองตัดสินความไม่เป็นธรรมทำให้เมืองล่ม/นาคทะเลาะกันเรื่อง แบ่งปันอาหาร/หญิงชายแข่งกันก่ออุโมงค์ประดิษฐานพระธาตุ ฝ่ายชายแพ้อุบายของฝ่าย หญิง” เป็นการแสดงความสัมพันธ์เชิงลบ (-) ระหว่างชนในกลุ่มเดียวกัน สัญลักษณ์ที่ใช้ว่า มนุษย์ สามี-ภรรยา พ่อ-แม่-ลูก พี่-น้อง นาย-คนใช้ (ข้าใช้) ผู้ปกครอง นาค หญิงชาย ซึ่ง แทนความเป็นชนกลุ่มเดียวกัน มีพฤติกรรมที่ขัดแย้งหรือทำร้ายกันเอง ไม่ว่าจะเป็น การกอบโกยข้าว ทะเลาะกันเรื่องข้าวและเรื่องอื่นๆ ทำร้ายพ่อแม่ ตัดสินความอย่างไม่เป็นธรรม หรือแข่งขันกันและเอาชนะกันด้วยกลอุบาย เป็นภาษาของตำนานที่แสดงให้เห็นถึงการขัดแย้งกันภายในกลุ่มชน หรือจะแสดงนัยว่าได้เกิดความขัดแย้งหลายประการระหว่าง คนกลุ่มต่างๆ ภายในแต่ละกลุ่มชน

แถวที่ 3 การที่ “ชนกลุ่มต่างๆ รบกันเพื่อแย่งชิงดินแดน/ชนกลุ่มต่างๆ รบกันเพื่อ แย่งชิงพระบรมธาตุหรือพระพุทธรูป/ชนกลุ่มต่างๆ ทำสร้างเจดีย์แข่งกัน” เป็นการแสดงความสัมพันธ์เชิงลบ (-) ระหว่างชนต่างกลุ่ม การที่ชนกลุ่มต่างๆ มีพฤติกรรมรบกันเพื่อแย่งชิงดินแดน พระบรมธาตุ พระพุทธรูป หรือทำสร้างเจดีย์แข่งกัน เป็นภาษาของตำนานที่ แสดงให้เห็นถึงการขัดแย้งกันระหว่างกลุ่มชน หลังจากที่มีการจำแนกคนออกเป็นกลุ่มต่างๆ ดังที่มักพบในตำนานวีรบุรุษ ตำนานเมือง และตำนานพระธาตุ

แถวที่ 4 การที่ “กษัตริย์และพลเมืองของชาติพันธุ์ต่างๆ เป็นพี่น้องกัน/ผู้คนต่าง นับถือพระอัญมณีมหาราชและขุนเจือง/กษัตริย์/ผู้ปกครอง แต่งงานปะปนกับคนต่างชาติพันธุ์/ ต่างกลุ่ม/กษัตริย์ต่างเมืองทำไมตรีกัน/ชนกลุ่มต่างๆ หันมานับถือพุทธศาสนาร่วมกัน ร่วมกันประดิษฐานพระธาตุเจดีย์” เป็นการแสดงความสัมพันธ์เชิงบวก (+) ระหว่างชนต่างกลุ่ม การที่ชนต่างกลุ่มกันเชื่อว่ากษัตริย์และพลเมืองของชาติพันธุ์ต่างๆ เป็นพี่น้องกัน นับถือพระอัญมณีมหาราชและขุนเจืองร่วมกัน แต่งงานปะปนกันระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ ทำไมตรีกัน ตลอดจนหันมายอมรับนับถือพุทธศาสนาร่วมกัน เป็นภาษาของตำนานที่แสดงให้เห็นถึงการยอมรับกันระหว่างกลุ่มชน แสดงว่ามีความพยายามเชื่อมประสานกลุ่มชนชาติพันธุ์ต่างๆ ที่มีอยู่อย่างหลากหลายให้เกิดความรู้สึกว่าเป็นคนกลุ่มเดียวกัน

ตารางข้างต้นจึงแสดงให้เห็นถึงปมขัดแย้งในใจของบรรพชนไทยว่า “ผู้คนในดินแดนแถบนี้เป็นคนกลุ่มเดียวกัน (ตามที่มีเกล้าไว้ในตำนานสร้างโลก) หรือเป็นคนต่างกลุ่มกัน

กันแน่” ด้วย ปมขัดแย้งนี้ บรรพชนไทยจึงส่งสารที่สะท้อนความลึกลับใจผ่านตำนานปรัมปราให้เห็นว่า แม้ตำนานปรัมปรากลุ่มหนึ่งจะแสดงถึงการที่มนุษย์ยอมรับกันภายในกลุ่ม แต่ยังมีตำนานปรัมปราอีกกลุ่มหนึ่งแสดงให้เห็นถึงการที่มีความขัดแย้งเองภายในกลุ่ม หรือแม้ตำนานปรัมปรากลุ่มหนึ่งจะแสดงถึงการขัดแย้งกันระหว่างชนต่างกลุ่ม แต่ก็มีตำนานปรัมปราอีกกลุ่มหนึ่งที่เล่าว่าชนต่างกลุ่มมีการยอมรับกันอยู่อีกด้วย ตำนานปรัมปราเหล่านี้จึงสะท้อนให้เห็นถึงความเคลงใจของบรรพชนไทยที่มีต่อชนในกลุ่มตนเองและชนกลุ่มต่างๆ ที่ต้องมาอาศัยอยู่ร่วมกันในดินแดนแถบนี้ ความรู้สึกที่มีต่อชนกลุ่มต่างๆ ว่า “เป็นเขา” หรือ “เป็นเรา” จึงเกิดขึ้น

จากการรวบรวมตำนานปรัมปราไทยที่มีการบันทึกไว้มาศึกษาในเชิงโครงสร้างนิยม จึงเห็นได้ว่า การใช้ภาษาในตำนานปรัมปราเป็นภาษาสัญลักษณ์ที่ต้องอาศัยการถอดรหัสหรือการตีความ เมื่อพิจารณาตัวละครต่างๆ ในเชิงกระบวนการทัศน์ ตำนานปรัมปราไทยเต็มไปด้วยสัญลักษณ์ที่แทนความเชื่อดั้งเดิม พุทธศาสนา และชนกลุ่มต่างๆ อีกทั้งยังเต็มไปด้วยพฤติกรรมสัญลักษณ์ที่สะท้อนถึงความขัดแย้ง และการยอมรับ ผสมผสาน อันแสดงถึงการประนีประนอมกันระหว่าง “ศาสนาเก่า” กับ “ศาสนาใหม่” และระหว่าง “ชนกลุ่มเดียวกัน” กับ “ชนต่างกลุ่ม” ในแง่นี้ การใช้ภาษาเป็นเครื่องมือในการบันทึกตำนานปรัมปราจึงทำให้อุชนสามารถล่วงรู้และไขปมปัญหาขัดแย้งในใจของบรรพชนไทยได้

2. การใช้คำว่า “ตำนาน” ในลักษณะต่างๆ: มุมมองจากการวิจัยภาคสนาม

“ตำนาน” เป็นคำที่ใช้ในความหมายกว้าง หมายรวมถึงเรื่องเล่าหลายลักษณะ นอกจากประการหนึ่งจะหมายถึงเรื่องเล่าประเภทตำนานปรัมปราดังที่กล่าวไปในหัวข้อที่แล้ว “ตำนาน” ยังอาจนำมาใช้เรียกเรื่องเล่าในแง่มุมมองอื่นๆ อีกด้วย

จากการที่ผู้เขียนทำวิจัยเรื่อง *คติชนกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมใน “หมู่บ้านวัฒนธรรมหนองขาว” จังหวัดกาญจนบุรี*⁶ พบว่า ชุมชนหนองขาวมีการนำคำว่า “ตำนาน” มาใช้ในหลายลักษณะ ดังจะแสดงให้เห็นโดยลำดับดังนี้

⁶โครงการวิจัยเรื่อง *คติชนกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมใน “หมู่บ้านวัฒนธรรมหนองขาว” จังหวัดกาญจนบุรี* มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนหนองขาวจากคติชนประเภทต่างๆ ที่นำมาใช้ในการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และเพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมกับการนำเสนอภาพลักษณ์ “หมู่บ้านวัฒนธรรมหนองขาว” โครงการวิจัยนี้เป็นโครงการวิจัยย่อยในโครงการ “*คติชนสร้างสรรค์: พลวัตและการนำคติชนไปใช้ในสังคมไทยร่วมสมัย*” ที่ศาสตราจารย์ ดร.ศิวพร ณ ถลาง เมธีวิจัยอาวุโส สกว. เป็นหัวหน้าโครงการวิจัย

2.1 เล่าขานตำนานบ้านหนองขาว หลากเรื่องเล่ากับการบันทึกประวัติของชุมชน

บ้านหนองขาว หรือตำบลหนองขาว เป็นตำบลหนึ่งในอำเภอท่าม่วง จังหวัดกาญจนบุรี ห่างจากตัวเมืองกาญจนบุรีเพียง 11 กิโลเมตร หมู่บ้านนี้ได้เริ่มพัฒนาเป็นหมู่บ้านวัฒนธรรมและมีการจัดการท่องเที่ยววัฒนธรรมเพื่อให้นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศมาชมวิถีชีวิตของชาวชนบทตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. 2539 - 2540

การพัฒนาเป็นหมู่บ้านวัฒนธรรมได้นั้น แสดงให้เห็นว่าชาวหนองขาวมี “ทุนทางวัฒนธรรม” (Cultural Capital) ประเภทต่างๆ อย่างหลากหลาย และยังคงมีการสืบทอดและพัฒนามาจนปัจจุบัน พื้นฐานประการหนึ่งของการเป็นชุมชนที่มีผู้รู้จักก็คือการมีประวัติความเป็นมาของชุมชนที่น่าสนใจ

จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านว่าก่อนหน้าที่บ้านหนองขาวจะมีชื่อเสียงนั้น คนในชุมชนมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของตนเองหรือไม่อย่างไร พบว่า ความเป็นมาของชุมชนที่ชาวหนองขาวรับรู้เป็นคำบอกเล่าทำนองเดียวกันว่า “เดิมบ้านหนองขาวมี 2 หมู่บ้าน คือหมู่บ้านดงรังและหมู่บ้านดอนกระเต็ง ตอนสงคราม ประชาชนรวมตัวกันแต่สู้พม่าไม่ได้ ทั้ง 2 หมู่บ้านจึงถูกเผาทำลาย ต่อมาชาวบ้านได้มารวมตัวกันที่หนองน้ำใหญ่ ซึ่งมีหญ้าดอกขาวขึ้นอยู่เต็มไปหมด จึงชื่อว่า “หนองหญ้าดอกขาว” ต่อมาเรียกให้สั้นลงเป็น “หนองขาว” (สารภี มณีจินดา. สัมภาษณ์, 5 กรกฎาคม 2556)

เมื่อจะมีการพัฒนาให้บ้านหนองขาวเป็นหมู่บ้านวัฒนธรรม หากมีแต่คำบอกเล่าเพียงสั้นๆ เช่นนี้ ประวัติบ้านหนองขาวคงไม่น่าสนใจเท่าใดนัก จากการที่บ้านหนองขาวได้รับความช่วยเหลือจากองค์กรต่างๆ เช่น มูลนิธิเล็ก - ประไพ วิริยะพันธุ์ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ตลอดจนมีนิสิตนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยต่างๆ เข้าไปศึกษาชุมชนแห่งนี้มากขึ้นตั้งแต่ช่วงปี 2539 เป็นต้นมา ทำให้มีการสืบค้นเรื่องราวของบ้านหนองขาวที่มีบันทึกไว้ในเอกสารต่างๆ เพิ่มมากขึ้น ส่วนในชุมชนเองเมื่อสอบถามประวัติความเป็นมาของชุมชนจากชาวบ้าน ก็จะได้รับคำตอบว่าให้ไปถามจากร่างทรง โดยเฉพาะร่างทรงแม่ย่าดอกขาว ลักษณะเช่นนี้ จึงทำให้เรื่องราวที่สืบค้นจากเอกสารซึ่งมีลักษณะเป็นข้อเท็จจริง ได้เข้ามารีบทรู้ผสมกลมกลืนกับเรื่องราวซึ่งมีนัยของ “ความเหนือจริง” ที่ได้จากการบอกเล่าของร่างทรงเรื่องราวของหมู่บ้านแห่งนี้จึงไม่ได้เป็นประวัติชุมชนที่สืบค้นหาข้อเท็จจริงที่บันทึกไว้จากเอกสารต่างๆ เท่านั้น แต่ยังมีลักษณะของ “ตำนาน” คือมีความเชื่อและความเหนือจริงที่ชาวบ้านเชื่อว่าเคยเกิดขึ้นจริงอยู่ด้วย

หลังจากที่มีการสืบค้นประวัติชุมชน พบว่า ชาวหนองขาวได้จัดทำหนังสือ เล่าขานตำนานบ้านหนองขาว ขึ้น เมื่อปี 2547 ในหนังสือนี้ แม้ชื่อหนังสือจะเขียนว่าเป็น “ตำนาน” แต่เนื้อหานั้นจะนำเสนอเฉพาะเรื่องราวที่สืบค้นจากเอกสารต่างๆ ไว้เท่านั้น ส่วนที่เป็นเรื่องเล่าเพิ่มเติมจากร่างทรงก็ยังคงอยู่ในความรู้ของชาวบ้าน ซึ่งมีเรื่องเล่าย่อยๆ อีกชุดหนึ่งที่ชาวบ้านสามารถเล่าเพิ่มเติมได้เมื่อมีผู้ถามถึงเหตุการณ์หรือสถานที่ต่างๆ ในชุมชน เรื่องราวเหล่านี้ไม่ได้เผยแพร่โดยการบันทึกเท่าใดนัก แต่เป็นสิ่งที่ชาวบ้านต่างรับรู้

หากพิจารณาจากการใช้ภาษาในการบันทึกความเป็นมาของบ้านหนองขาว ซึ่งต่อมาได้ถูกผสมผสานกับเรื่องเล่าต่างๆ จนกลายเป็น “ตำนาน” นั้น พบว่า ภาษาที่ใช้มีทั้งภาษาร้อยแก้ว ซึ่งปรากฏอยู่ในเอกสารทางประวัติศาสตร์ต่างๆ เป็นหลัก และภาษาร้อยกรองซึ่งมาจากวรรณคดีที่เกี่ยวข้องหรือกล่าวถึงชุมชนแห่งนี้

ก เรื่องเล่าเกี่ยวกับบ้านหนองขาวที่บันทึกเป็นร้อยแก้ว

เรื่องเล่าเกี่ยวกับบ้านหนองขาวที่บันทึกเป็นภาษาร้อยแก้ว ปรากฏในเอกสารลายลักษณ์ทางประวัติศาสตร์ต่างๆ และจากการเก็บข้อมูลภาคสนามเพื่อสัมภาษณ์ร่างทรงแม่ย่าดอกขาวในขณะประทับทรงแล้วนำมาทำเป็นบันทึกภาคสนาม (Field Note)

จากเอกสารประวัติศาสตร์พบว่า เรื่องราวของชุมชนแห่งนี้มีบันทึกไว้ในพระราชพงศาวดารในช่วงแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 3 (พระเจ้าเอกทัศ) โดยเรียกหมู่บ้านนี้ว่า “ดงรังหนองขาว” ประวัติชุมชนในช่วงกรุงศรีอยุธยาปรากฏใน ไทยรบพม่า และพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในสมัยธนบุรีมีปรากฏใน พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในสมัยรัตนโกสินทร์ มีปรากฏใน พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 เล่ม 2 พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสมณฑลราชบุรี ร.ศ. 128 (พ.ศ. 2452) เสือป่าและลูกเสือในประวัติศาสตร์ รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตอน 3 และ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เสด็จตรวจการณคณสงฆ์ พ.ศ. 2455–2460 จากเอกสารทางประวัติศาสตร์เหล่านี้ เมื่อมีการเรียบเรียงออกมาเป็นประวัติของชุมชนแล้ว เรื่องราวที่ชาวบ้านจดจำและมักจะกล่าวถึง คือเหตุการณ์ในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงบันทึกการเสด็จพระราชดำเนินยังบ้านหนองขาวผ่านมาทางบ้านน้อยไฉ่น้ำใน พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค ว่า

การใช้ภาษาไทยในการบันทึกตำนาน:
บทพินิจจากการศึกษาดำเนินเชิงโครงสร้างนิยม และจากการวิจัยภาคสนาม

วันที่ 7 วัน 4¹ 5² ตื่นย่ำรุ่งเธอร์มอมเตอร์ 68 ออกจากพระแท่นซี่ม้า
มณีนาคาสวาสดี โมงหนึ่งกับ 18 นาที ได้ออกเดินๆ ซ้ำบ้างเร็วบ้าง
ถึงพลับพลาบ้านน้อย 3 โมง 12 นาที รวมทางตั้งแต่พระแท่นถึงบ้านน้อย
345 เส้น เดินสองโมงกับ 54 นาที เป็นระยะ 100 เส้น ต่อ 56 นาที
เดินช้ากว่าทุกวัน พักอยู่ที่นั่นครู่หนึ่งได้ความว่า ไปคอยรับกันอยู่ที่หนองขาว
จึงขึ้นรถออกเดินต่อไป 3 โมง 12 นาที ทาง 100 เส้นเศษ ถึงหลัก 450
เป็นพลับพลาหนองขาว เมื่อถึงนั้น 3 โมง 40 เดินไป 25 นาทีเท่านั้น หยุด
พักที่หนองขาว จนบ่าย 3 โมง 10 นาที ออกเดิน 4 โมงครึ่งถึงถึงท่า
ทาง 250 เส้นหย่อน เดินโมง 1 กับ 20 นาที รวมทาง 750 เส้น เดิน 4
โมงกับ 39 นาที คิดถัวกันเดิน 100 เส้นต่อ 38 นาที เมื่อออกจาก
พระแท่นดงรังมา 2 ซ้างทางเป็นต้นรังบ้าง ต้นไม้อื่นๆ บ้าง ใบร่วง หญ้าสูง
หนทางเปนฝุ่นท่วมกบม้า ถ้าเป็นรถเดินจะลำบากมาก มาหน่อยหนึ่งถึง
ท้องนา เป็นนาข้าวฝ่น คันนาต่างๆ และเว้นเป็นป่ามาบ้าง ในตอนต่อมาฝุ่น
ค่อยน้อยลง เมื่อเกือบจะถึงบ้านน้อย มีท้องนาอีก มีเรือนหลังคามุงแฝก
อยู่สองข้างทางหลายหลัง ซ้างขวามือทางที่มีพระสงฆ์มานั่งคอยขยันโต
ประนมามนต์ เรารับน้ำมนต์แล้วไปที่พลับพลา เมื่อมาเกือบจะถึงพลับพลา
ได้ข่าวว่าเจ้าแข่งตกรถ ชำระดูไม่รับๆ แต่ว่าโดดลง ถึงสี่บพยาน ออกจาก
บ้านน้อยไป เป็นท้องนาตลอดจนถึงหนองขาว ที่หนองขาวนั้นเป็นบ้านหมู่
ใหญ่มาก แลเห็นพระปรางค์โบสถ์ใหญ่ มีศาลามุงกระเบื้องใหญ่ก็มี ที่ริม
หนทางปลูกแคร่พระขยันโต มีราษฎรมาคอยอยู่มาก เราไปถึงพลับพลา
พบคุณสุรวงศ์กับนายหมิวคอยอยู่ที่นั่น พลับพลาทำเหมือนกันกับบ้าน
น้อย แต่ที่นี้มีมออะเมนต์ มีต้นตะโกสองต้น ท่วงที่เหมือน ไม้ตัด มีกล้วยไม้
ตัดงามทีเดียว ปลูกอยู่ 2 ซ้างบันได และมีต้นไม้อื่นอีกหลายต้น พลับพลา
นั้นทำเป็น 2 หลังเท่ากัน หลังหนึ่งเป็นข้างหน้า หลังหนึ่งเป็นข้างใน
สามห้องเฉลี่ยรอบ ทั้งสองหลัง ทำโง่งๆ มีรั้วไม้รวกล้อมรอบ พลับพลาที่
หนองขาวหันหน้าไปทางตะวันตกเฉียงเหนือ หยุดพักอยู่ที่นั่น กินข้าวเช้า
เวลา 4 โมงเศษแล้วกินแต่ของหวานอีกนิดหน่อย ที่บ้านหนองขาวนี้ราษฎร

มาหาประมาณสัก 200 เศษ เป็นผู้หญิงเด็กทั้งนั้น พวกนี้เคยมาเฝ้าแต่ครั้ง
 ทูลกระหม่อมเสด็จมาเมื่อปีชวดคคก ของกำนันนั้นมิช้าวหลามกับข้าวโพด
 ทุกราย ได้ข้าวหลามหลายร้อยลำ ได้แจกเงินให้ทั่วเหมือนคราวก่อน สนทนา
 ปราศรัยกันตามเคย ชาวบ้านพวกนี้ก็ลำบาก ร้องกล่าวโทษมูลนายไปต่างๆ
 ที่บ้านหนองขาวนี้เป็นบ้านใหญ่ มีข้าวมีนามาก เมื่อมาเห็นพอนข้าวกอง
 อยู่ไม่ได้นวดมาก และเมืองกาญจนบุรีก็ได้อาศัยข้าวบ้านหนองขาว
 บ้านน้อยใช้มาก แต่ปีนี้ต้นมีอน้ำมากทำนาไม่ได้เสียหายต มาที่หลังน้ำลดลง
 ได้อาศัยฝนปลายมือ บ้านน้อยได้ข้าวเต็มภูมิ แต่บ้านหนองขาวกล้าเสียไป
 เสียแต่ขั้นก่อนบ้าง ครั้นทำที่หลังไม่ทัน ได้น้อยกว่าที่บ้านน้อย แต่ในเมือง
 กาญจนบุรีในปีนี้ข้าวมีพอกินไม่ต้องซื้อข้าวเมืองอื่น น้ำปีนี้ข้างแถบนี้มาก
 เป็นอัศจรรย์นัก เมื่อก่อนได้ว่าไว้ทีหนึ่ง ว่าได้เห็นคราบน้ำประมาณสัก 2
 คอกเศษ ครั้นลงมาข้างแถบกาญจนบุรีทางนี้ เห็นคราบน้ำสูงขึ้นไปประมาณ
 4 คอกเศษ 5 คอก แต่น้ำข้างราชบุรี กาญจนบุรีนี้ ขึ้นก็เร็วนัก ลดก็เร็วนัก
 วันหนึ่งขึ้นสักคอกเศษ 2 คอกเศษ ลด 4 วัน 5 วันก็แห้ง จึงเป็นที่ทำนาไมใคร่
 จะได้ดี ข้าวไมใคร่จะได้ออกไปเมืองอื่น กินพอๆ กันแต่ในเมือง มักจะต้อง
 ซื้อข้าวเพชรบุรีมากินโดยมาก ออกจากหนองขาวเราซึ้งรมา ในตอนนั้นผู้
 เหลือประมาณ นั่งมาในรถหายใจไม่ออก เสมอกับนั่งในตู้กระจก ต้องร้อง
 หาม้ามาเปลี่ยน ขึ้นขี่ม้าค่อยยังชั่วกว่าซึ้งล...

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2504: 51-54)

จากพระราชนิพนธ์ข้างต้น พระองค์ได้ทรงบรรยายถึงบ้านหนองขาวโดยละเอียด
 มีลักษณะเป็นบันทึกทางประวัติศาสตร์มากกว่าที่จะเป็นตำนาน ปรมินท์ จารูร (2554: 6-7)
 สรุปว่าพระราชนิพนธ์ข้างต้นทรงกล่าวถึง ลักษณะทางกายภาพของบ้านหนองขาว ว่า ระยะทาง
 จากบ้านน้อยถึงหนองขาวเป็นท้องนาโดยตลอด หนทางมีฝุ่นมาก บ้านหนองขาวเป็นชุมชนใหญ่
 มีพระปรารค์ โบสถ์ ศาลาหลังใหญ่ และมีข้าวมีนามาก คนเมืองกาญจนบุรีได้อาศัยบริโภค
 ข้าวจากบ้านหนองขาวและบ้านน้อยนี้ ทรงกล่าวถึง เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในครั้งนั้นว่า

การใช้ภาษาไทยในการบันทึกตำนาน:
บทพินิจจากการศึกษาด้านานในเชิงโครงสร้างนิยม และจากการวิจัยภาคสนาม

มีราษฎรซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงและเด็กมาเฝ้ารับเสด็จฯ ประมาณ 200 คนเศษ ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่เคยมาเฝ้าตั้งแต่เมื่อครั้งที่รัชกาลที่ 4 เสด็จมา ราษฎรเหล่านี้นำข้าวโพลกกับข้าวหลามมาเป็นของกำนัล พระองค์ได้พระราชทานเงิน และมีพระราชปฏิสันถารแก่ราษฎรเหมือนเช่นเคย ชาวบ้านหนองขาวได้ร้องกล่าวโทษมูลนาย ในปีที่เสด็จมานั้น ชาวบ้านหนองขาวทำนาไม่ได้ผลเพราะมีฝนมากในช่วงต้นฤดู และทรงกล่าวถึงลักษณะของชาวบ้านหนองขาว ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่าชาวบ้านหนองขาวเป็นผู้ที่กล่าวโทษมูลนาย คือ กล่าวร้องเรียนเกี่ยวกับความประพฤติที่มีชอบของมูลนายต่อพระมหากษัตริย์โดยตรง

จากพระราชนิพนธ์ข้างต้น เมื่อชาวบ้านรับรู้ ทำให้เกิดความพยายามที่จะนำเรื่องราวเหล่านี้ไปเชื่อมโยงกับสถานที่ในชุมชน กล่าวคือ มีการพยายามคำนวณว่าพลับพลาประทับของพระองค์จะตั้งอยู่ตรงบริเวณใด หันหน้าไปทิศทางใด มีการเล่าว่าต้นไม้ใหญ่บริเวณต่างๆ ในชุมชนเคยเป็นที่ผูกม้าทรงของพระองค์ ในอดีตต้นไม้ต้นนั้นจึงงอกงามดี หรือเรียกทางที่เสด็จพระราชดำเนินมายังหนองขาวว่าทางเสด็จ บางคนเล่าว่า เดิมมีธารน้ำที่ใสมีปูปลาให้จับไม่อดอยากเลย ประวัติศาสตร์จึงถูกชาวบ้านนำไปเล่าในลักษณะที่เป็นตำนานมากขึ้น ประเด็นต่างๆ เหล่านี้เป็นการเล่าของชาวบ้าน แต่ละบุคคลที่ผู้เขียนรวบรวมได้จากการสัมภาษณ์ แต่สิ่งที่เห็นได้ชัดเจนและจัดเป็นงานระดับชุมชนก็คือ มีการนำเนื้อความที่บันทึกว่าราษฎรชาวหนองขาวได้ถวายข้าวหลามแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาเชื่อมโยงกับบันทึกเหตุการณ์คราวที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จยังบ้านหนองขาว แล้วจัดเป็นงาน ย้อนรำลึกข้าวหลามประวัติศาสตร์ 143 ปี ดังที่มีการประชาสัมพันธ์เชิญชวนร่วมเผาข้าวหลามและกินข้าวหลามว่า

14 เมษายน 2551

ย้อนรำลึกข้าวหลามประวัติศาสตร์ 143 ปี

ชาวบ้านหนองขาวเคยได้เฝ้ารับเสด็จพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 เมื่อ พ.ศ. 2408 และ พ.ศ. 2420 อย่างใกล้ชิด และได้ถูกบันทึกไว้ในพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ว่า

“...ประทับแรมพลับพลาที่บ้านหนองขาว ราษฎรพากันมา
ดาษดั้นสองข้างมรรคา และเห็นแต่นั่งหน้าพลับพลาว่าห้าร้อย มีเขียน

หมาก ไต่ชั้นหมาก ชั้นพานบ้านนอก ข้าวหลาม ขนมใหม่ กับข้าวโพดทุกราย ได้ข้าวหลามหลายร้อยลำ ได้แจกเงินให้ทั่วกัน คนชรา คนพิการ สันทนาปราครัย ชาวบ้านพวกนี้กล่ำมาก ร้องกล่าวโทษมูลนายไปต่างๆ บ้านหนองขาวนี่เป็นบ้านใหญ่ มีข้าวมีนามาก เมื่อเห็นพอนข้าวยังคงอยู่ไม่ได้ขนาดมาก และเมืองกาญจนบุรีก็ได้อาศัยข้าวบ้านหนองขาวบ้านน้อยใช้มาก...”

ณ ลานวัฒนธรรมบ้านหนองขาว ที่หมู่ 6 และหมู่ 9 ได้รับการสนับสนุนจากประธานชมรมประวัติศาสตร์ จังหวัดกาญจนบุรี

สิ่งที่ชาวหนองขาวแสดงออกมาจากเรื่องราวที่มีการบันทึกไว้ ทั้งในรูปของการเล่าประวัติให้มีลักษณะเป็นตำนานคือ มีความเชื่อต่างๆ เข้าไปผสมผสาน หรือการจัดงานระดับชุมชนเช่นนี้ สะท้อนให้เห็นถึงความภูมิใจของคนในชุมชนที่ได้รับรู้ประวัติของตนจากบันทึกต่างๆ ว่าบรรพบุรุษของตนได้เคยเฝ้ารับเสด็จฯ อย่างใกล้ชิด

คำบอกเล่าจากร่างทรงเป็นการบันทึกประวัติชุมชนหนองขาวอีกรูปแบบหนึ่ง การถอดแถบบันทึกเสียงที่ได้จากการสัมภาษณ์ขณะประทับทรงเป็นการเก็บเนื้อความที่ร่างทรงได้เล่าประวัติชุมชนเอาไว้ และเป็นที่ยอมรับกันในชุมชน เพราะบ้านหนองขาวมีร่างทรงจำนวนมาก และมีการจัดงานประจำปีหรืองานตั้งศาลายาในช่วงวันแรม 1 ค่ำ ถึงแรม 5 ค่ำ เดือน 6 ซึ่งจะมีร่างทรงนับร้อยคนมาประกอบพิธีร่วมกันเป็นประจำทุกปี เรื่องราวที่ร่างทรงเล่านอกจากจะเป็นประวัติชุมชนในช่วงที่ถูกพม่าเผาทำลายแล้ว ยังเกี่ยวข้องกับเทพารักษ์ต่างๆ ในหมู่บ้านซึ่งมีความสัมพันธ์กันแบบเครือญาติเช่นเดียวกับมนุษย์อีกด้วย เรื่องเล่านี้จึงรับรู้กันในกลุ่มของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการทรงเจ้าเข้าผีในชุมชนซึ่งส่วนใหญ่เป็นกลุ่มผู้หญิงที่มีอายุ

ผู้เขียนได้เรียบเรียงประวัติชุมชนหนองขาว เล่าโดยร่างทรงคือนางมะลิ นาคะ⁷ ขณะประทับทรงแม่ย่านางขาวไว้ ดังนี้

⁷ ผู้เขียนได้รับแถบบันทึกเสียงการประทับทรงแม่ย่านางขาวซึ่งบันทึกเมื่อวันที่ 19 พฤศจิกายน 2540 จากรองศาสตราจารย์สุภัทญา สุจดายา ขณะนั้น นางมะลิ นาคะ อายุ 74 ปี อยู่บ้านเลขที่ 131 หมู่ 10 ตำบลหนองขาว อำเภอท่าม่วง จังหวัดกาญจนบุรี ปัจจุบันนางมะลิ นาคะ เสียชีวิตแล้ว

การใช้ภาษาไทยในการบันทึกตำนาน:
บทพินิจจากการศึกษาด้านานในเชิงโครงสร้างนิยม และจากการวิจัยภาคสนาม

แต่ก่อน แม่ย่าหนองหญ้าดอกขาวอาศัยอยู่ในเขาสอยดาวอย่างลำบาก แต่เพียงผู้เดียว ต่อมาแม่ย่าได้เก็บเด็กที่ถูกนำมาทิ้งไว้ในป่ามาเลี้ยงไว้เป็นลูก เด็กที่เก็บมาเลี้ยงไว้มี 4 คน เป็นชาย 2 คน ชื่อ เขียวกับโต และหญิง 2 คน ชื่อกุเลากับท้าวทอง เมื่อเลี้ยงมาจนเติบโตใหญ่ ลูกๆ ก็หนีแม่ย่ามาเป็นเทพารักษ์ซึ่งปัจจุบันประทับอยู่ตามศาลต่างๆ ในหมู่บ้านหนองขาว

เมื่อแม่ย่ากลับจากหาผลไม้มาให้ลูกกินก็ไม่พบลูกจึงออกตามหาจนพบ แต่ลูกก็ไม่เหลือวแล แม่ย่าจึงต้องหาบของที่ติดตัวมาด้วยร่อนเร่ไปจนกระทั่งมาพบหนองน้ำใหญ่แห่งหนึ่ง จึงวางหาบลงหมายจะกินน้ำ ขณะที่กำลังดื่มก็มีมือชูขึ้นมาถึงหัวไหล่ โผล่ขึ้นมากลางหนองน้ำแล้วก็หายไป แม่ย่าจึงอธิษฐานขออยู่ที่หนองน้ำนี้ โดยอธิษฐานว่า ถ้าจะให้อยู่ที่ขออย่าให้มีมือโผล่ขึ้นมาอีกเลย หลังอธิษฐานแล้วก็ไม่มีมือโผล่ขึ้นมา จึงปลูกบ้านเล็กๆ อาศัยอยู่ที่นี้ และเรียกว่า “หนองหญ้าดอกขาว”

บริเวณหนองหญ้าดอกขาวมีต้นไม้ขึ้นเป็นจำนวนมาก และมีสัตว์ป่ามากมาย ในหนองน้ำนี้มีหญ้าดอกขาวและดอกบัวขาวขึ้นอยู่ ต่อมาก็มีคนเอาวัวมาเลี้ยงที่หนองน้ำนี้และก็เริ่มมีคนเข้ามาอาศัยมากขึ้น

เมื่อแม่ย่ามาอยู่ที่นี้แล้วลูกๆ ก็ไม่มาหา เพราะรังเกียจว่าแม่ย่าแก่ แม่ย่าจึงต้องไปอาศัยวัดโบสถ์ ซึ่งเป็นวัดประจำหมู่บ้านตอนกระเดื่อง แต่ก็ถูกลิงขาวซึ่งเป็นเจ้าของที่คอยไล่กัด แม่ย่าจึงต้องกลับมาอยู่ที่หนองน้ำตามเดิม แต่บ้านที่ปลูกไว้ก็พังหมด จึงต้องอาศัยอยู่ใต้ต้นไม้ ไม่มีบ้านอยู่

ในตอนเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 พม่ายกทัพมาทางทิศตะวันออกเข้ามาทำลายวัดและของเก่า วัดโบสถ์และวัดใหญ่ตั้งรังถูกทำลาย พม่าเข้ามารบกับไทยที่ดอนเจดีย์ (จังหวัดกาญจนบุรี ไม่ใช่สุพรรณบุรี) ชาวบ้านเอาโซ่ไปมัดเจดีย์ไว้ไม่ให้พม่าทำลาย แต่พม่ามากันมากมายจนไม่สามารถต้านทานได้ ในครั้งนั้น แม่ย่าช่วยต้านทานพม่า โดยเอาน้ำตาต่างน้ำมนต์พรมไปตามที่ต่างๆ ที่พม่าเผาทำลาย จนไฟดับ จึงเหลือเป็นซากปรักหักพังให้เห็นมาจนปัจจุบัน ยายกุเลากี่ช่วยแม่ย่าคัดค้านอยู่ทางทิศตะวันออก แม่ย่าก็ส่งน้ำตาไปให้พรมเพื่อรักษาถิ่นฐานไว้ ตั้งแต่แม่ย่ามาอยู่ที่นี้ก็เห็นพม่าเข้ามาทำสงครามกับไทยครั้งนี้เพียงครั้งเดียว

เมื่อลูกทั้ง 4 ของแม่ย่าหนีมานั้น ลูกเขี้ยวซึ่งเป็นลูกคนโตมาบวชเป็นพระ ส่วนลูกโตซึ่งเป็นลูกคนรองมาบวชเป็นเณร ก่อนหนีมา แม่ย่าได้ให้วิชาหมอดำแก่กับแม่ท้าวทอง และให้วิชาปี่บนวดกับยายกุเลา แต่ยายกุเลาซึ่งก็ใจไม่ใคร่สนใจ เมื่อหนีมาแล้วทั้ง 4 คนก็ได้เกิดเป็นเทพารักษ์

เมื่อแม่ย่ามาอยู่ที่นี้แล้วก็ค่อยสบายขึ้น เทพารักษ์ต่างๆ เห็นว่าแม่ย่าอยู่ที่นี้แล้วสบายจึงเข้ามาอยู่บ้าง ตอนนั้นแม่ย่าแก่มาก จะไปไหนต้องขี่เกวียนไป แล้วยังเอาหลานซึ่งเป็นกุมารทองมาเลี้ยงไว้ 2 องค์ เป็นชาย 1 องค์ และหญิง 1 องค์ แม่ย่าทำหน้าที่ปกครองบ้านหนองขาวเรื่อยมาจนทุกวันนี้

การเล่าประวัติของหมู่บ้านผ่านร่างทรงแม่ย่าหนองหญ้าดอกขาวนี้ เป็นการอธิบายความเป็นมาของชุมชนในลักษณะที่เป็นตำนาน มีความศักดิ์สิทธิ์เหนือจริงที่ผู้ที่นับถือแม่ย่าหรือเป็นร่างทรงที่บ้านหนองขาวเชื่อว่าจริง หากนำไปเปรียบเทียบกับเอกสารประวัติศาสตร์ที่สืบค้นได้ก็จะพบว่า แม่ย่าดอกขาวจะเริ่มเล่าประวัติหมู่บ้านของตนโดยเริ่มจากสงครามคราวเสียกรุงครั้งที่ 2 เช่นเดียวกัน อีกทั้งยังอธิบายสถานที่ซากปรักหักพังต่างๆ ในชุมชนในมิติที่เหนือธรรมชาติ อันได้แก่ซากปรักหักพังที่แม่ย่าหนองหญ้าดอกขาวเล่าว่า ได้ช่วยดับไฟที่พม่าเผาจึงหลงเหลือไว้ให้คนรุ่นหลังพบเห็นได้ในปัจจุบัน คือ ซากเจดีย์ที่วัดโสธร ซากวิหารเก่า หอระฆัง และสระน้ำที่วัดใหญ่ดงรัง - ส้มใหญ่ นอกจากนี้ ยังเป็นการเล่าประวัติความเป็นมาของเทพารักษ์และศาลต่างๆ ที่ชาวบ้านเคารพ ซึ่งไม่มีปรากฏในเอกสารลายลักษณ์ที่มีการสืบค้นกันอีกด้วย การนำเรื่องราวที่บันทึกไว้ในเอกสารต่างๆ และจากคำบอกเล่าจากร่างทรงที่มีนามบันทึกใหม่มาประกอบกันนี้ทำให้ได้ประวัติของชุมชนที่มีการบันทึกจากทั้ง “คนนอก” และ “คนใน” ซึ่งจะทำให้มีประวัติของชุมชนที่สมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

ข เรื่องเล่าเกี่ยวกับบ้านหนองขาวที่บันทึกเป็นร้อยกรอง

เรื่องเล่าเกี่ยวกับบ้านหนองขาวที่บันทึกเป็นภาษาร้อยกรอง ปรากฏในวรรณคดีคือ เสภาเรื่องขุนช้าง-ขุนแผน และตามเสด็จไทรโยค จากการสืบค้นทำให้ชาวบ้านได้ทราบว่า วัดใหญ่ดงรัง-ส้มใหญ่ในหมู่บ้านของตนซึ่งถูกปล่อยทิ้งไว้เป็นวัดร้างหลังจากถูกพม่าเผาทำลาย แล้วได้รับการบูรณะขึ้นใหม่เมื่อ พ.ศ. 2525 นั้น เป็นวัดที่ขุนแผนหรือพลายแก้วได้มาบวชเณรกับสมภารบุญ ดั่งปรากฏเนื้อความว่า

การใช้ภาษาไทยในการบันทึกตำนาน:
บทพินิจจากการศึกษาด้านานในเชิงโครงสร้างนิยม และจากการวิจัยภาคสนาม

<p>ครานั้นทองประศรีผู้มารดา อันสมภารที่ชำนาญในทางใน เจ้าคิดนี้ดีแล้วแก้วแม่อา จะรู้การรณรงค์คงกระพัน ว่าแล้วจึงสั่งพวกบ่าวข้า กูจะบวชลูกชายสายสุดใจ</p> <p>.....</p> <p>ครั้นว่ามาถึงวัดสัมใหญ่ แม่พาพลายแก้วผู้แหวตา ท่านเจ้าชาฉันทาลูกมาบวช ด้วยขุนไกรบิดามาถึงกาล อีกทั้งวิชากรอ่านเขียน ฝ่ายท่านอาจารย์สมภารบุญ อนิจจาขุนไกรบรรลย์แล้ว รูปอาลัยให้คิดถึงบิดา</p>	<p>ได้ฟังลูกว่าหาขัดไม่ ท่านชรั่ววัดสัมใหญ่แลดีครั้น แม่จะพาไปฝากชรั่วบุญนั้น ให้เหมือนกันสืบท่อพอขุนไกร ชวนกันเร็วหว่าอย่าช้าได้ เอ็งจงไปเที่ยวหาผ้าเนื้อดี</p> <p>.....</p> <p>เอาข้าวของตั้งไว้ศาลาหน้า ไปกราบไหว้วันทาท่านสมภาร ช่วยเสกสวดสอนให้เป็นแก่นสาร จะได้อธิษฐานให้ส่วนบุญ เจ้าจะได้ร่ำเรียนเสียแต่รุ่น ทอดใจใหญ่ครั้นแล้วว่ามา อันลูกชายพลายแก้วเหมือนหนักหนา จะเลี้ยงลูกให้สีกาย่าระคะง</p>
--	---

(เสภาเรื่องขุนช้าง-ขุนแผน. 2513: 45-47)

ข้อความจากเสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผนข้างต้นนี้ มีการบันทึกไว้ในหนังสือ **เล่าขานตำนานบ้านหนองขาว** การบันทึกเรื่องราวของวัดใหญ่ตั้ง - สัมใหญ่เช่นนี้ก่อให้เกิดความภูมิใจขึ้นในชุมชน ทำให้เห็นว่าหมู่บ้านของตนก็มีความสำคัญ เพราะเกี่ยวข้องกับบรรพคตี่เรื่องสำคัญของกาญจนบุรี คือ เรื่องขุนช้างขุนแผน สถานที่อื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับบรรพคตี่เรื่องนี้ อาจมีการโต้แย้งถกเถียงกันว่าเป็นสถานที่ใดเป็นสถานที่จริง แต่เรื่องพลายแก้วมาบวชเรียนกับสมภารบุญนี้ ไม่มีข้อถกเถียงแต่อย่างใด เชื่อกันว่า ที่นางทองประศรีพาพลายแก้วมาบวชณเฑาะที่วัดนี้ เพราะขุนไกรผู้เป็นบิดาก็ได้มาเรียนวิชาที่นี้เช่นกัน⁸

⁸ ดูเพิ่มเติม พันธ์ยา บุนนาค, “คติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2555).

จากการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับวัดใหญ่ดงรัง-สัมใหญ่ พบว่า นอกจากเรื่องขุนแผนที่ปรากฏในวรรณคดีแล้ว ยังมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับวัดสัมใหญ่อีกด้วย พระอริการเอี่ยม ยุติโก (สัมภาษณ์, 11 มกราคม 2542) เจ้าอาวาสวัดใหญ่ดงรัง-สัมใหญ่เล่าว่า “หลวงพ่อด เจ้าอาวาสวัดใหญ่ดงรัง - สัมใหญ่ในสมัยก่อนนั้นได้พาชาวบ้านเข้าไปหลบพม่าในวิหารเพราะคิดว่าพม่าอาจจะไม่เผาทำลายเพราะคงเห็นแก่พุทธศาสนาที่ตนก็นับถืออยู่ด้วยเช่นกัน แต่พม่าไม่คิดเช่นนั้น กลับเผาทำลายวัด จึงมีผู้คนเสียชีวิตในวิหารนั้นเป็นจำนวนมาก รวมทั้งหลวงพ่อดด้วย” นอกจากนี้ยังมีเรื่องเล่าด้วยว่า “ในสระน้ำที่วัดใหญ่ดงรังสัมใหญ่นั้นมีสมบัติน้ำอยู่ในสระ เพราะเมื่อตอนพม่าผ่านมาที่หนองขาว ชาวบ้านหนีไปหลบในวิหาร เกรงว่าทรัพย์สินจะถูกพม้ายึดเอาไป จึงโยนแก้วแหวนเงินทองลงในสระน้ำ ระฆังที่หอรระฆังเก่าที่เห็นในปัจจุบันนั้นเป็นระฆังทอง ชาวบ้านก็โยนลงในสระน้ำด้วย ต่อมาเมื่อชาวบ้านจะไปเอาระฆังและทรัพย์สินต่างๆ ขึ้นมา ก็มีงูใหญ่เลื้อยมาขวาง เชื่อกันว่าน่าจะเป็นพญานาค บางครั้งจะไปงมขึ้นมา ก็มีฝนตกใหญ่” (อุบล อำนวย. สัมภาษณ์, 5 กรกฎาคม 2556)

จากเรื่องเล่ามานี้ ผู้เขียนพบว่า เมื่ออยู่ในความรับรู้ของชาวบ้าน สิ่งที่เกิดต่อมาจากรื่องเล่าก็คือ ความเชื่อ ดังนั้นจึงเกิดร่างทรงขึ้นทั้งร่างทรงขุนแผน ขุนไกร หลวงพ่อด กระทั่งร่างทรง ปูพญานาค ซึ่งอ้างว่าเป็น พญานาคที่รักษาสมบัติอยู่ที่วัดใหญ่ดงรัง - สัมใหญ่ เรื่องราวในวรรณคดีเมื่อนำมาผนวกกับเรื่องเล่าของ “คนใน” จึงผสมผสานเป็นตำนานความเชื่อของคนในชุมชน มีการใช้เรื่องขุนแผนนี้ในการประชาสัมพันธ์งานบุญต่างๆ ทั้งยังมีการสร้างคำขวัญของวัดขึ้นด้วยว่า “ถิ่นขุนแผน - แคว้นโบราณ บ้านดงรัง เน้นปฏิบัติ ชัดนิรันดร์ สอนวิปัสสนา หาคความสงบ พบสุขล้ำ นำวิถี ชี้ถูกทาง ปกคลุมธรรม ย้ำพัฒนา” ยิ่งไปกว่านั้นยังมีการนำเรื่องขุนแผนไปต่อยอดเพื่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ดังที่อุบล อำนวย (สัมภาษณ์, 5 กรกฎาคม 2556) เลขาธิการชมรมการท่องเที่ยวตำบลหนองขาว เล่าว่า ตนได้เคยนำนักเรียนมาจัดขบวนแห่พลายแก้วบวชเณรขึ้นที่วัดนี้อีกด้วย โดยพยายามทำให้ตรงกับที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้าง-ขุนแผน มีคนร่วมงานจำนวนมาก

แม้เสภาเรื่องขุนช้าง-ขุนแผนจะทำให้เกิดความเชื่อเกี่ยวกับขุนแผนและกิจกรรมต่างๆ ตามมา แต่ในวรรณคดีเรื่อง **ตามเสด็จไทรโยค** ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เป็นร้อยกรองให้เหมือนข้าราชการฝ่ายในแต่ง กลับไม่ได้ถูกนำมาใช้ในเชิงตำนานความเชื่อ วรรณคดีเรื่องนี้กล่าวถึงลักษณะทางกายภาพของชาวบ้านหนองขาว เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในคราวเสด็จ และลักษณะของชาวบ้านหนองขาว สอดคล้องกับเนื้อความที่ปรากฏใน **พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค** ดังที่ได้กล่าวถึงแล้วข้างต้น

2.2 ตำนานหลวงพ่อกะเกียรติประวัติและความทรงจำที่บันทึกในรูปคำขวัญ

บ้านหนองขามมีคำขวัญประจำหมู่บ้านว่า “*ท้องถิ่นคนขยัน กล่าวขวัญวิไลวาน
ตำนานหลวงพ่อ ผ้าทอหนองขาว สะเดาลือชื่อ ข้าวหอมหอมมือ เลื่องลือน้ำตาลสด*” ข้อความที่ว่า “ตำนานหลวงพ่อ” สะท้อนให้เห็นถึงการใช้คำว่า “ตำนาน” เพื่อบันทึกเรื่องราวของพระสงฆ์รูปหนึ่งที่อยู่ในความทรงจำของชาวบ้านได้อย่างน่าสนใจ พระสงฆ์รูปนั้น คือ พระครูโกวิทสุตคุณ (พยอม โกวิทโท) หรือที่ชาวบ้านเรียกกันโดยทั่วไปว่า “หลวงพ่อยอม” หรือ “หลวงพ่อยอม”

หลวงพ่อยอม (พ.ศ. 2438-2526) เป็นเจ้าอาวาสวัดอินทราธรรมหรือวัดหนองขามมายาวนานถึง 59 ปี พรรษา 64 ซึ่งนับว่ายาวนานที่สุด หลังจากที่ทำนุรักษากรแทนเจ้าอาวาสอยู่ 4 ปี ก็ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาสเมื่อ พ.ศ. 2473 ท่านเป็นพระนักพัฒนาที่ได้สร้างความเจริญรุ่งเรืองให้ชุมชนหนองขาวอย่างมากมาย ทางด้านศาสนาท่านได้สร้างกุฏิสงฆ์ ศาลาธรรมสังเวช กำแพงวัด ศาลาการเปรียญ และที่สำคัญคือสร้างอุโบสถจัตุรมุข 2 ชั้น หลังใหญ่ ทางด้านการศึกษา ท่านได้สร้างโรงเรียนโกวิทอินทราธรรมเป็นตึก 2 ชั้น 10 ห้องเรียน สร้างโรงเรียนบ้านห้วยตลุงเป็นตึก 4 ห้องเรียน ทั้งยังให้ธรณีสงฆ์สร้างโรงเรียนหนองขาวโกวิทพิทยาคม ทางด้านสาธารณประโยชน์ ท่านได้สร้างสุขศาลาอนามัย และห้องสมุดประชาชน ด้วยคุณความดีของท่านจึงได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ชั้นสัญญาบัตรเป็นพระครูโกวิทสุตคุณ ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าคณะอำเภอท่าม่วง เป็นพระอุปัชฌาย์ และได้รับการเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระครูชั้นโท เอก พิเศษ ตามลำดับ ด้วยเกียรติประวัติดังกล่าวชาวหนองขาวจึงนับถือท่านเป็นอย่างยิ่ง และเรื่องราวเหล่านี้มักจะได้รับการบันทึกไว้ในเอกสารต่างๆ

แต่เมื่อสอบถามชาวบ้านเกี่ยวกับหลวงพ่อยอม จะพบว่า ชาวบ้านยังมีความทรงจำเกี่ยวกับหลวงพ่อยอมเพิ่มเติม คือท่านเป็นคนดี มักจะต่อว่าใครอย่างตรงไปตรงมา เคร่งครัดในพระธรรมวินัย หากใครจะมาอุปสมบทที่วัดหนองขาวแล้ว ขานนาคไม่ได้หรือก่อนบวชแทนที่จะมาอยู่ที่วัดแต่กลับหนีไปนอนค้างที่บ้านท่านก็จะไม่อนุญาตให้อุปสมบทอย่างเด็ดขาด หากเด็กๆ มาเก็บดอกพิกุลแล้วส่งเสียงดังรบกวนท่านก็จะดูว่าจนเด็กๆ พวกกันเกรงกลัวเรื่องราวเหล่านี้เป็นเรื่องที่ชาวบ้านมักจะเล่าให้ฟังเกี่ยวกับตัวท่าน แต่สิ่งที่ผู้เขียนพบเพิ่มเติมเกี่ยวกับการเล่าถึงตัวท่านในเชิงตำนานก็คือ ชาวหนองขาวเชื่อและมีธรรมเนียมว่า *ห้ามจุดศพวันศุกร์ ห้ามตัดจุกวันอังคาร ห้ามแต่งงานวันเสาร์* จากความเชื่อดังกล่าว จึงเกิดเรื่องเล่าที่

อธิบายว่าเหตุใดหากชาวหนองขาวจัดงานมงคลในวันเสาร์วันอาทิตย์ จึงต้องเปิดเครื่องเสียงตั้งแต่วันศุกร์ด้วยว่าเป็นเพราะ “หลวงพ่อยอมท่านเคยดูดวงชะตาของบ้านหนองขาวไว้ว่าไม่ถูกกับวันเสาร์ หากจัดงานมงคลใดในวันเสาร์แล้ว งานก็มักจะไม่เป็นงาน ในสมัยท่านจะไม่ยอมให้จัดงานมงคลใดๆ ในวันเสาร์เลย ปัจจุบันหากชาวหนองขาวจะจัดงานมงคลในวันเสาร์อาทิตย์ ก็จะต้องตั้งเครื่องเสียงและไหว้บอกกล่าวเสียแต่วันศุกร์เพื่อเป็นการแก้เคล็ดคือต้องไหว้ที่และเครื่องไฟมาติดตั้งเสียแต่วันศุกร์ แล้วเปิดเครื่องเสียงสักพักหนึ่ง จากนั้นเจ้าภาพจะต้องไหว้บอกกล่าวแก่หลวงพ่อยอม และศาลพ่อแม่ซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่กลางหมู่บ้าน งานที่จัดจึงจะสำเร็จราบรื่น” (อุบล อำนวย, สัมภาษณ์, 5 กรกฎาคม 2556) นี่ก็เป็นเรื่องเล่าในเชิงตำนานของหลวงพ่อยอมอีกเรื่องหนึ่งนอกเหนือไปจากตำนานหลวงพ่อยอมที่มีการบันทึกในเชิงประวัติชีวิตของท่าน

เมื่อบ้านหนองขาวมีการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม นักท่องเที่ยวซึ่งเป็น “คนนอก” ได้เดินทางมายังหมู่บ้าน สิ่งที่รับรู้ได้ง่ายนั้นคือคำขวัญ เมื่อเห็นข้อความว่า “ตำนานหลวงพ่” นักท่องเที่ยวก็จะไม่ทราบว่ามีหมายถึงหลวงพ่อยอม แต่กลับนึกถึง “พระปาล์โลยก” ซึ่งเป็นพระพุทธรูปประจำหมู่บ้าน เพราะเมื่อนักท่องเที่ยวมาถึงบ้านหนองขาว กิจกรรมแรกๆ ที่มักทำก็คือการไปไหว้พระที่วิหารพระปาล์โลยกนั่นเอง ชวนให้นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่คิดว่า “หลวงพ่” นั้นหมายถึงพระปาล์โลยกไปด้วย ทั้งๆ ที่ชาวบ้านทุกคนจะเรียกพระพุทธรูปนี้ว่า “หลวงปู่” ลักษณะเช่นนี้ ทำให้คำว่า “ตำนานหลวงพ่” ในคำขวัญได้ขยายขอบเขตออกไปจากความประสงค์แรกเริ่มที่มุ่งให้หมายถึงหลวงพ่อยอม จึงมีผู้นำเที่ยวบางคนอธิบาย “ตำนานหลวงพ่” ด้วยเรื่องที่มาของพระปาล์โลยกตามพุทธประวัติ⁹ ซึ่งเป็นปางที่แสดงให้เห็นถึงความรักความสามัคคีโดยนำไปเชื่อมโยงกับประวัติของชุมชนที่อยู่ในเส้นทางเดินทัพของพม่าแทนการเล่าเรื่องของหลวงพ่อยอม ลักษณะเช่นนี้จึงชวนให้คิดต่อไปว่าในอนาคต คำว่า “ตำนานหลวงพ่” อาจขยายไปสู่การนำประวัติชีวิตของพระครูถาวรกาญจนนิมิต (จีระศักดิ์ ถาวร) หรือหลวงพ่ชชาติ อดีตเจ้าอาวาสผู้ล่วงลับ ซึ่งเป็นผู้

⁹ ตำนานพระปางปาล์โลยกมีว่า ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จประทับอยู่ที่โฆสิตาราม เมืองโกสัมพี ทรงปรารภถึงภิกษุหลายรูปด้วยกันว่าเป็นผู้ว่ายาก วิวาทกัน ไม่อยู่ในโอวาท ทรงพราสาสนด้วยประการต่าง ๆ แต่ก็ยังไม่ปรองดองกัน จึงเสด็จหลีกไปอยู่ลำพังพระองค์เดียว เมื่อเสด็จถึงผาสุกวิหารในไพร่รักชิววัน มีพญาช้างเชือกหนึ่งชื่อปาล์โลยกะ เป็นเจ้าแห่งโขลงช้างใหญ่เกิดเบื่อบริวาร ออยากอยู่ตามลำพัง ครั้นมาพบพระพุทธเจ้าก็เกิดความเลื่อมใสจึงได้หมอบถวายบังคม ถวายชีวิต รับประทานระอยู่อุปัฏฐาก

การใช้ภาษาไทยในการบันทึกตำนาน:
บทพินิจจากการศึกษาด้านานในเชิงโครงสร้างนิยม และจากการวิจัยภาคสนาม

ผลักดันให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมขึ้นในชุมชนแห่งนี้มาเล่าเป็นส่วนหนึ่งของ “ตำนานหลวงพ่” อีกด้วย สมดังที่ท่านพยายามสืบสานและจัดงานวัฒนธรรมต่างๆ เพื่อให้สอดคล้องกับความประสงค์ของท่านที่จะนำคำว่า “งดงามวัฒนธรรม” ไปเป็นส่วนหนึ่งในคำขวัญเพื่อแสดงอัตลักษณ์ของหมู่บ้านตน ปัจจุบัน คำขวัญของหนองขาวจึงขยายเป็น “*ห้องถิ่นคนขยัน กล่าวขวัญวิไลวาน ตำนานหลวงพ่ ผ้าทอหนองขาว สะเดาลือชื่อ ข้าวหอมหอมมือ เลื่องลือน้ำตาลสด งดงามวัฒนธรรม*”

“ตำนานหลวงพ่” จึงชี้ให้เห็นว่า หากข้อความนี้หมายถึงพระครูโกวิทสุตคุณ หรือหลวงพ่พยอม หรือหมายถึงพระครูถาวรกาญจนนิมิต หรือหลวงพ่ชาติ ที่มาของตำนานอาจเป็นเรื่องราวที่มาจากประวัติของบุคคลจริงเป็นหลัก และอาจจะมีการเสริมแต่งบางเรื่องขึ้นด้วย แต่หากหมายถึง พระป่าเลไลยก์ ที่มาของตำนานก็คงจะเป็นเรื่องราวในพุทธประวัติที่นำมาใช้ในการอธิบายและรับรู้ในฐานะที่เป็นตำนานนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านยังมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระป่าเลไลยก์ด้วยว่า “สมัยก่อนคนเรียกพระป่าเลไลยก์ว่า “คำใหญ่” หรือบางคนก็ว่าคำใหญ่ไม่ใช่พระป่าเลไลยก์แต่เป็นบริวารของท่าน บ้างว่าคำใหญ่เป็นวิญญานมนุษย์ บ้างว่าเป็นวิญญานของสุนัขตัวใหญ่ เชื่อกันว่าคำใหญ่นี้จะกินสามเณร ในอดีต เด็กๆ จะไม่กล้าไปเล่นแถววิหารพระป่าเลไลยก์ เพราะรกรั้มน่ากลัว และกลัวถูกคำใหญ่จับกิน” เรื่องเล่านี้ชาวบ้านรับรู้ร่วมกันมากกว่าเรื่องราวจากพุทธประวัติ แต่เรื่องเล่าเช่นนี้ก็จะไม่ถูกนำมาเล่าให้นักท่องเที่ยวได้ฟังที่น่าสนใจก็คือ ปัจจุบันช่างวิหารพระป่าเลไลยก์เกิดการนำรูปปั้นชายผิวดำตัวใหญ่มาตั้งไว้

คอยพิทักษ์รักษาผีให้สัตว์ร้ายมากล้ากลายได้ วันหนึ่งพญาสิงหนาทราชปฏิบัติต่อพระพุทธเจ้าด้วยความเคารพ จึงเกิดมีกตลธิจะเข้าไปปฏิบัติบ้าง มองเห็นรวงผึ้งจึงเอาไปถวายให้พระพุทธเจ้าเสวย เมื่อพระพุทธเจ้าเสวยก็มีความยินดีที่ได้มีส่วนทำบุญถวายนั้นจึง เมื่ออุบาสกอุบาสิกาทราบข่าวพระพุทธเจ้าเสด็จออกป่าพระองค์เดียวเพราะพระสงฆ์ไม่ฟังคำสั่งสอน จึงโกรธพระสงฆ์เหล่านั้นทำให้ไม่ได้เฝ้าและไม่ยอมบำรุงพระสงฆ์ ทำให้พระสงฆ์อดอยาก เล็งเห็นโทษของการทะเลาะกันไม่อยู่ในโอวาท จึงต่างยอมรับผิดและจะประพฤติดีต่อกัน เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จกลับ ช้างป่าไลยกะมาส่งแต่ไม่ยอมกลับป่าเพราะต้องการจะอยู่ปฏิบัติพระพุทธเจ้าชั่วชีวิต แต่พระพุทธเจ้าตรัสให้กลับไปเพราะเข็ดขี้แตกนมนุษย์จะเป็นอันตราย พอดำเนินไปลับสายตา ช้างป่าไลยกะก็หัวใจวายล้มลงตาย ด้วยกุศลกรรมแห่งความเลื่อมใสพระศาสดา จึงไปบังเกิดเป็นเทพเจ้าในสวรรค์ มีนามว่า “ป่าไลยกะเทพบุตร” ส่วนพระศาสดาก็เสด็จถึงและแสดงอานิสงส์ของการเป็นผู้วางใจ อยู่ในโอวาท และโทษของการแตกความสามัคคี (พระพิมพ์ธรรม ราชบัณฑิต (ชอบอนุจารีมหาเถระ), 2533: 250-257)

อีกด้วย เชื่อว่าเป็นรูปปั้นคำใหญ่ ยิ่งไปกว่านั้นก็คือ เกิดมีร่างทรงคำใหญ่แต่เรียกในชื่อใหม่ว่า “ปู่คำ” อีกด้วย จึงเห็นได้ว่า ในความเชื่อของชาวบ้านตำนานพระพุทธรูปกับตำนานผีมิได้อยู่กันคนละขั้ว แต่กลับมีบทบาทร่วมกันในการอธิบายโบราณวัตถุสำคัญในชุมชน คือพระพุทธรูปปางป่าเลไลยก์

ที่กล่าวมานี้ จึงเห็นได้ว่า การเลือกใช้คำว่า “ตำนานหลวงพ่อ” เป็นความฉลาดของชาวบ้าน เพราะคำว่า “หลวงพ่อ” มีความหมายได้ทั้งพระภิกษุและพระพุทธรูป การผนวกคำว่า “ตำนาน” เข้าไป ช่วยให้เกิดความเชื่อและความศักดิ์สิทธิ์เพิ่มมากขึ้น การใช้ภาษาเช่นนี้ทำให้เรื่องเล่าเกี่ยวกับเกียรติประวัติของหลวงพ่อย่อมและความเชื่อเรื่องการห้ามจัดงานในวันเสาร์ เป็นเรื่องเล่าที่ทำให้ชาวบ้านรู้สึกภูมิใจกับประวัติของท่านในฐานะผู้นำชุมชน อีกทั้งยังมีความทรงจำเกี่ยวกับท่านอยู่ตลอดเวลาเพราะจะต้องมีการจัดงานต่างๆ ในชุมชนอยู่เสมอ เรื่องเล่าพระปางป่าเลไลยก์ตาม พุทธประวัติก็ช่วยให้นักท่องเที่ยวเกิดศรัทธาต่อโบราณวัตถุที่มีอยู่จริงในชุมชน ส่วนเรื่องคำใหญ่ก็ช่วยเน้นย้ำความทรงจำและประสบการณ์ในวัยเด็กที่คนในชุมชนมีส่วนร่วม การเลือกใช้คำในคำขวัญดังกล่าวจึงมีเรื่องเล่าต่างๆ ที่น่าสนใจซ่อนอยู่เบื้องหลัง

2.3 ใ้บุญทองบ้านหนองขาว: ตำนานในรูปวัฒนธรรมบันเทิง

ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม คำว่าตำนานได้ถูกนำมาใช้ในเรียกการแสดง ประกอบแสงเสียงเรื่องใ้บุญทองบ้านหนองขาว บ้างเรียกว่าเป็น “คีตนาฏกรรม ตำนานบ้านหนองขาว” บ้างเรียก “ตำนานพื้นบ้านหนองขาว กาญจนบุรี” หรือ “คีตนิทาน ตำนานกาญจนบุรี”

ใ้บุญทองบ้านหนองขาวเป็นการแสดง “วัฒนธรรมบันเทิง” คือ ความบันเทิงที่แฝงด้วยวัฒนธรรมพื้นบ้านที่พึ่งช่อนันต์ สรรพานิช อดีตผู้อำนวยการสำนักงานการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ภาคกลาง เขต 1 นำเอาวัฒนธรรมประเพณีและวิถีความเป็นอยู่ของบ้านหนองขาวมาทำเป็นบทรูปลง เป็นเรื่องราวความรักของหญิงหนึ่งชายสอง คือ น้ำตาล หญิงสาวที่ต้องเลือกว่าจะรักชายใดระหว่าง ใ้บุญ หนุ่มหนองขาวผู้มีใจรักศิลปะพื้นบ้านเจริญรอยตามบิดา มีจิตใจโอบอ้อมอารี ขยันขันแข็ง เชื่อฟังพ่อแม่ มีจิตใจดี แต่ยากจน กับไ้ทอง หนุ่มหนองขาวทายาทเศรษฐีมีคณันบหน้าถือดา แต่เอาแต่ใจตัวเอง เกเร มีความขัดแย้งกับทุกคนในหมู่บ้านแม้แต่กับพ่อของตัวเอง ดังนั้น การแสดงชุดนี้จึงเป็นสิ่งที่แต่งขึ้นใหม่

การใช้ภาษาไทยในการบันทึกตำนาน:
บทพินิจจากการศึกษาด้านานในเชิงโครงสร้างนิยม และจากการวิจัยภาคสนาม

ตัวละครไม่ได้มีตัวตนจริงแต่อย่างใด แต่ก็มีผู้ชมไม่น้อยที่เมื่อชมแล้วคิดว่าเรื่องราวความรักระหว่างน้ำตากับไ้บุญและไ้ทองนี้เป็นเรื่องจริง และถามหาว่าบ้านของตัวละครเหล่านั้นอยู่ที่ใดในชุมชน ต่อมาเมื่อมีการสร้างลานวัฒนธรรมขึ้นภายในวัดอินทาราม จึงมีการสร้างเรือนไทยขึ้นหลังหนึ่งเพื่อใช้ในการแสดงต่างๆ เรียกเรือนไทยนั้นว่า “เรือนไ้บุญทอง” หรือ “เสน่ห์เรือนไทยไ้บุญทอง”

การแสดงชุดนี้เริ่มแสดงครั้งแรกในปี 2541 และจะแสดงในช่วงสงกรานต์ของทุกปี ในช่วงแรกผู้แสดงเป็นนักแสดงที่การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยจัดหามาให้ส่วนหนึ่งและชาวบ้านส่วนหนึ่ง ต่อมาผู้แสดงทั้งหมดคือชาวบ้านหนองขาว การแสดงแต่ละครั้งใช้ผู้แสดง 40-50 คน เมื่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่บ้านหนองขาวมีชื่อเสียงมากขึ้น จึงได้มีการนำการแสดงชุดนี้มาแสดงระหว่างมื้ออาหารค่ำตามที่นักท่องเที่ยวบางกลุ่มต้องการอีกด้วย การแสดงนี้จึงสร้างชื่อเสียงและความภูมิใจให้ชาวบ้านหนองขาวอย่างมาก

ลักษณะเช่นนี้ จึงทำให้เห็นว่า การจัดการแสดงเรื่องไ้บุญทองบ้านหนองขาวขึ้นมา นี้ โดยนัยหนึ่งถือเป็นการสร้างตำนาน (Myth Making) เพื่อใช้ในกิจกรรมการท่องเที่ยว เป็นการบันทึกและถ่ายทอดประวัติและวิถีชีวิตของชุมชนไว้ในรูปของการแสดง และบทเพลงต่างๆ ที่ใช้ประกอบ ทั้งยังมีการนำบทที่ใช้แสดงมาจัดพิมพ์เป็นหนังสือ การใช้ภาษาในการบันทึกตำนานในรูปแบบนี้จึงแตกต่างไปจากการบันทึกเรื่องเล่าโดยทั่วไป ดังนั้นเรื่องราวของตัวแสดงที่ไม่ได้มาจากบุคคลที่มีตัวตนจริง แต่ถูกนำมาทอหุ้มด้วยวิถีชีวิตและวัฒนธรรมที่ยังคงมีการสืบทอดอยู่จริงในชุมชน จึงมีนัยของการเป็นเรื่องเล่าเก่าแก่ที่สืบทอดต่อกันมาตามนิยามของตำนานที่คงใช้กันโดยทั่วไป จึงมีการเรียกการแสดงชุดนี้ว่าเป็น “คีตนาฏกรรมตำนานบ้านหนองขาว” “ตำนานพื้นบ้านหนองขาว กาญจนบุรี” หรือ “คีตนิทาน ตำนานกาญจนบุรี” ดังที่กล่าวถึงแล้วข้างต้น

บทพินิจ: หลากลักษณะในการใช้ภาษาเป็น “เครื่องมือ” บันทึกตำนาน

จากการที่ผู้เขียนได้นำเสนอเรื่องการใช้ภาษาในการบันทึกตำนานใน 2 ประเด็นใหญ่ๆ ข้างต้น ทำให้เห็นว่า คำว่าตำนานมีการนำมาใช้หลายลักษณะ การใช้ภาษาในการบันทึกตำนานแต่ละลักษณะมีความแตกต่างกัน

ในกรณีที่ตำนานใช้ในความหมายที่หมายถึงตำนานปรัมปรา ควรคำนึงว่าการใช้ภาษาเป็นเครื่องมือในการบันทึกตำนานปรัมปราไทย เป็นการบันทึกเรื่องราวที่เต็มไปด้วย

รหัสหรือสัญลักษณ์ การอ่านบันทึกเหล่านี้ทำให้ได้สัมผัสรับรู้สัญลักษณ์ต่างๆ ในตำนาน แม้สังคมวัฒนธรรมไทยจะมีตำนานปรัมปราหลากหลาย แต่เมื่อนำมาศึกษาในเชิงโครงสร้าง นิยมก็ทำให้เห็นชัดเจนว่าสัญลักษณ์ที่ใช้ในตำนานแต่ละเรื่องกลับเกี่ยวข้องเชื่อมโยงเป็น กระบวนทัศน์ที่สอดคล้องกัน การเข้าใจสัญลักษณ์ช่วยนำไปสู่ความเข้าใจปัญหาขัดแย้งในใจของบรรพชนไทยที่ถ่ายทอดไว้ในตำนานปรัมปราเรื่องต่างๆ ซึ่งเป็นปมขัดแย้งที่สำคัญ คือ ปมปัญหาในการเลือกรับนับถือระบบความเชื่อ ระหว่างความเชื่อดั้งเดิมซึ่งเป็นศาสนาเก่า กับพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาใหม่ที่เข้ามาภายหลัง และปมขัดแย้งเกี่ยวกับผู้คนหลากหลายชาติพันธุ์ที่เข้ามาอยู่รวมกันบนดินแดนไทย

ส่วนในกรณีที่ชาวบ้านหนองขานำคำว่าตำนานมาใช้ในลักษณะอื่นๆ ทำให้เห็นว่า ในวิถีชีวิตจริงของชาวบ้าน คำว่าตำนานเป็นคำที่นำมาใช้โดยมิได้จำกัดขอบเขตแน่นอน แม้ตำนานโดยทั่วไปจะหมายถึงเรื่องเล่าเก่าแก่ที่เล่าสืบต่อกันมา และมีลักษณะที่เหนือจริง แต่จะเห็นได้ว่า การเรียกประวัติของชุมชนว่าเป็น “ตำนานบ้านหนองขาน” กลับประกอบไปด้วยเรื่องเล่าที่สืบค้นมาจากการบันทึกในเอกสารต่างๆ ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง และเป็นกรบันทึกเรื่องราวข้อเท็จจริงมากกว่าบันทึกเรื่องเหนือจริง แต่ความเหนือจริงกลับถูกนำมาเสริมเพิ่มเติมภายหลัง เมื่อเรื่องราวเหล่านั้นนำมาผสมผสานกับความคิดความเชื่อและคำบอกเล่าของชาวบ้านจึงทำให้เรื่องเล่าเหล่านี้มีความสมบูรณ์และสอดคล้องกับความรับรู้ของชาวบ้านมากยิ่งขึ้น

การนำคำว่า ตำนาน มาใช้ในคำขวัญว่า “ตำนานหลวงพ่อ” ก็ทำให้เห็นว่า เรื่องราวของบุคคลจริงในชุมชน หรือเรื่องราวของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านนับถือร่วมกันก็สามารถนำมาเป็นตำนานได้เมื่อมีเรื่องเล่าอื่นๆ ที่เป็นเรื่องเหนือจริงของชาวบ้านเข้ามาประกอบ แม้จะบันทึกด้วยข้อความเพียงหนึ่งวรรค แต่ก็ทำให้เห็นเรื่องเล่าที่เกี่ยวข้องตามมา จากข้อความในคำขวัญนั้นด้วย ส่วนการนำวิถีชีวิต วัฒนธรรมประเพณีของชุมชนมาถ่ายทอดในรูปแบบของการแสดง ละครเพลง แม้ตัวละครต่างๆ จะไม่ได้มาจากบุคคลในตำนานหรือบุคคลจริง แต่เป็นการสร้างเรื่องราวขึ้นมาใหม่ เรื่องราวเหล่านี้ก็เป็นตำนานได้เช่นกัน เพราะมีวิถีชีวิตและวัฒนธรรมในชุมชนที่มีการสืบทอดอยู่จริงเป็นเครื่องรองรับ

การศึกษาตำนานจากการวิจัยภาคสนามจึงทำให้เห็นว่าเรื่องเล่าที่บันทึกไว้ในรูปประวัติศาสตร์ วรรณคดี ประวัติบุคคลที่เกี่ยวข้องกับชุมชน อาจกลายเป็นเรื่องเล่าที่ชาวบ้าน

การใช้ภาษาไทยในการบันทึกตำนาน:
บทพินิจจากการศึกษาดำเนินในเชิงโครงสร้างนิยม และจากการวิจัยภาคสนาม

เรียกรวมว่า “ตำนาน” และเป็นเรื่องเล่าที่ชาวบ้านสะตวกใจเผยแพร่ให้นักท่องเที่ยวซึ่งเป็น “คนนอก” ด้รับรู้ ยิ่งไปกว่านั้นประวัติศาสตร์ วรรณคดี ประวัติบุคคล ตลอดจนพุทธประวัติที่รับรู้ในฐานะตำนาน เมื่อชาวบ้านนำมาเติมความเชื่อความศักดิ์สิทธิ์เหนือจริงเข้าไป ยิ่งก่อให้เกิดเรื่องเล่าอื่นๆ ได้อีกด้วย จากตำนานเรื่องหนึ่งจึงเกิดเป็นตำนานอื่นๆ ต่อไปได้อีก หรือแม้กระทั่งไม่มีเรื่องเล่ามาก่อนหน้า ก็ยังสามารถสร้างเรื่องราวแล้วยกว่าเป็นตำนานขึ้นมาได้อีกด้วย ลักษณะเช่นนี้จึงเป็นการเตือนใจให้เห็นว่าชุมชนต่างๆ นั้นมีความซับซ้อน การเก็บข้อมูลภาคสนามเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ละเอียดจึงควรที่จะฝังตัวในชุมชนจนเข้าถึงสิ่งที่ชาวบ้านรับรู้จริงๆ การใช้เวลาในสนามวิจัยแต่ละแห่งไม่นานอาจทำให้ได้ข้อมูลไม่รอบด้านและเข้าใจชุมชนนั้นบิดเบี้ยวไปได้

จากการพินิจการใช้ภาษาในการบันทึกตำนานทั้งจากการศึกษาดำเนินในเชิงโครงสร้างนิยมและจากการวิจัยภาคสนาม ทำให้ได้มุมมองว่า แม้ตำนานจะเป็นเรื่องเก่าแก่แต่ตำนานก็ไม่ใช่เรื่องไกลตัว ผู้คนยังปรารถนาที่จะมีตำนานปรัมปราของกลุ่มชน มีตำนานที่เล่าประวัติความเป็นมาของชุมชน มีตำนานเกี่ยวกับบุคคลหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนเคารพนับถือ ตลอดจนอาจสร้างตำนานขึ้นมาเพื่อใช้ประโยชน์อื่นๆ เป็นต้น ตำนานจึงมีบทบาทต่อจิตใจอย่างมาก มีความหลากหลาย และมีการบันทึกในหลายรูปแบบ แม้บทความนี้ก็เป็นการพยายามในการใช้ภาษาบันทึกตำนานในสังคมไทยไว้ในอีกรูปแบบหนึ่ง และอาจเป็นการสร้างตำนานขึ้นมาอีกสำนวนหนึ่งได้เช่นกัน

เอกสารอ้างอิง

- พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2511). กลอนได้อริชิมทราบ ตามเสด็จไทรโยค โคลงนิราศท้าวสุภักดีการภักดี และกลอนนารีรมย์. พระนคร: จันทน์หว้า.
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2515). ไทยรบพม่า. ธนบุรี: รุ่งวัฒนา. เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2504). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4 เล่ม 2 กรุงเทพฯ: คุรุสภา.
- ปรีมินท์ จารุวร. (2542). การสืบทอดทำนองสวดและประเพณีสวดพระมาลัยที่บ้านหนองขา จังหวัดกาญจนบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- (2549). ความขัดแย้งและการประนีประนอมในตำนานปรัมปราไทย. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์
- (2554). กาญจนนิมิต: คติชนเนื่องด้วยความเชื่อและประเพณีสวดพระมาลัยที่บ้านหนองขา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปรีชา พิณทอง. (2532). สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ. อุบลราชธานี: โรงพิมพ์ศิริธรรม. พระพิมพ์ลธรรม ราชบัณฑิต (ชอบ อนุจารีมหาเถระ). (2533). ตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆ. โครงการมูลนิธิหอไตร กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา.
- พีชนียา บุญนาค. (2555). คติชนเกี่ยวกับขุนแผนในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. (2513). เสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน. (พิมพ์ครั้งที่ 13). ธนบุรี: รุ่งวัฒนา.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2537). สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เสด็จตรวจการณัณณะสงฆ์ พ.ศ. 2455-2460. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คพับลิเคชันส์ จำกัด.

- เล่าขานตำนานบ้านหนองขาว. (2547). สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดกาญจนบุรี ศูนย์บูรณาการวัฒนธรรมไทยสายใยชุมชน ตำบลหนองขาว. กาญจนบุรี: พระสวรรค์การพิมพ์.
- ศิริพร ฤ กลาง. (2548). ทฤษฎีคติชนวิทยา: วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนานนิทานพื้นบ้าน. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- (2545). ขนชาติไทในนิทาน: แลลอดแวนคติชนและวรรณกรรมพื้นบ้าน. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ศิลปากร, กรม. (2535). พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2. (พิมพ์ครั้งที่ 8). กรุงเทพฯ: ไอเดียสแควร์.
- สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ. (2542). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมไทย อนาคตไทยพาณิชย์.
- อมรตฤณารักษ์, จมื่น. (2514). เสือป่าและลูกเสือในประวัติศาสตร์ รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตอน 3. กรุงเทพฯ: CURUSGA.
- ไอ้บุญทองบ้านหนองขาว. (ม.ป.ป.). กรุงเทพฯ: เอกพิมพ์ไท.
- Lévi Strauss, Claude. (1969). *The Raw and the Cooked: Introduction to a Science of Mythology: I*. London: Jonathan Cape.
- Lévi Strauss, Claude. (1963). *The Structural Study of Myth*. In *Structural Anthropology*. New York: Basic Books.

บุคลากรกรม

นางสารภี มณีจินดา อายุ 57 ปี 179 / 4 หมู่ 5 ต.หนองขาว อ.ท่าม่วง จ.กาญจนบุรี
ผู้ให้สัมภาษณ์. ประมินท์ จารูร ผู้สัมภาษณ์. เมื่อวันที่ 5 กรกฎาคม 2556.

พระอธิการเอี่ยม ยุติโก อายุ 37 ปี เจ้าอาวาสวัดใหญ่ดงรัง-ส้มใหญ่ ต.หนองขาว อ.ท่าม่วง
จ.กาญจนบุรี ผู้ให้สัมภาษณ์. ประมินท์ จารูร ผู้สัมภาษณ์. เมื่อวันที่ 11 มกราคม 2542.

นางอุบล อำนวย อายุ 62 ปี 97 หมู่ 10 ต.หนองขาว อ.ท่าม่วง จ.กาญจนบุรี
ผู้ให้สัมภาษณ์. ประมินท์ จารูร ผู้สัมภาษณ์. เมื่อวันที่ 5 กรกฎาคม 2556.